

Juhász Erika

•

Nyilvános- és háttér-politizálás:
a Deák párt és
a Tisza kormány
konzervatív ellenzéke

MTA
Politikai Tudományok Intézete
Institute for Political Science of
HAS

© Juhász Erika, 2006
Minden jog fenntartva

Sorozatszerkesztő:
Szőgyi Lenke

Lektor:
Bőhm Antal

Tárgyszavak:
konzervativizmus, liberalizmus, Deák párt, Sennyey Pál, Tisza Kálmán,
kiegyezés, Szabadelvű Párt, jobboldali ellenzék, politikatörténet

ISBN-10: 963-7372-44-X
ISBN-13: 978-963-7372-44-5

ISSN 1787-565X

Kiadja az MTA Politikai Tudományok Intézete
1014 Budapest, Országház u. 30.
Felelős kiadó: az MTA PTI igazgatója
Műszaki szerkesztő: Kovács Mariann

Tartalom

1. A „kiváras taktikája”	4
2. A Deák párt jobbszárnyán: „elvi különállás”	8
3. A kormánypárt válsága: konzervatív fordulat esélye	11
4. Tisza és Sennyey együtt kormányzásának tervei	18
5. A Szabadelvű Párt Jobboldali ellenzéke	22
6. Újra a kormányzati pozíció közelében: az elmulasztott lehetőség.....	26
Jegyzetek	30

Nyilvános- és háttér-politizálás: a Deák párt és a Tisza kormány konzervatív ellenzéke

A kiegyezéssel visszaállított magyar alkotmányosság a politikai intézmények és színterek tekintetében jelentős változást hozott. Létrejött a parlamentáris rendszer, a politikai érdekek nyilvános megfogalmazásának és a politikai közvélemény előtti legitimációjának szükségessége. Ez a változás új helyzetet teremtett a nagybirtokos arisztokrácia számára.

A befolyásszerzés és az érdekvéonyesítés hagyományos színtere az udvari háttér politizálás elveszítette korábbi jelentőségét. A magyar belpolitikai döntések súlypontja átkerült a parlament és a nemzeti kormányzat hatáskörébe, így a nagybirtokos arisztokrácia gazdasági, politikai érdekeinek érvényesítése más eszközöket igényelt.

Bár az új politikai berendezkedés és intézményrendszer a belső hatalmi erőviszonyokat nem változtatta meg lényegesen, a konzervatív nagybirtokosság befolyásának csökkenése, érdekeik hatékonyabb érvényesítésére, a nyilvános politikai színtéren való önálló fellépésre készítette az arisztokrácia kompromisszumra kész csoportját.

A konzervatív irányzat – élén 'Sennyey Pál báróval - azzal a programmal lépett fel, hogy a válságba jutott szabadelvű kormányzással szemben a polgárosodás hatékonyabb, megfontoltabb, a „maradandóság garanciáját” nyújtó változatát képviselje és valósítsa meg.

A Deák párt elmélyülő válsága, elvi ellentéteinek felszínre jutása, de különösen az államháztartás súlyos deficitje, majd a Tisza kormány kezdeti bizonytalansága és kudarcai a konzervatívok számára hosszú ideig komoly esélyt jelentettek a kormányzati szerepvállalásra.

A politikai elvek és irányzatok nyilvánosság előtti. ennek meggyőződését célul tűző versenye mögött a háttérben bonyolultabb és tagoltabb érdekfolyamatok szerveződtek, s az informális politikai erőterben a politikai szereplők között gyakran meglepő játszmák és kapcsolati szerveződések működtek.

1. A „kivárás taktikája”

Bár a konzervatívok többsége a kiegyezés után magas címeket és állami méltóságokat kapott, más részük pedig az udvarnál tanácsadói pozíciókba került, az újjászerveződő magyar politikai-hatalmi szerkezet központjából kiszorultak.

A kiegyezés létrehozásában tevékenykedő konzervatív csoport arra kényszerült, hogy annak megformálásában és a létrejött politikai szerkezet működtetésében átadja a helyét a liberálisok mérsékelt szárnyának. A belkormányzat újjászervezésének irányításában és ennek vezető pozícióiban való részesedésben nem teljesen alaptalanul reménykedő konzervatívok, akik az ezt megelőzően kinevezett kormányzat vezetői voltak – különösen Sennyey Pál a helytartótanács egykori elnöke, a miniszterelnöki szék utolsó pillanatig esélyesnek tartott várományosa – csatlódottan álltak félre, s az új politikai helyzetben a „kivárás” taktikájára helyezkedtek.

Ez a magatartás annál is inkább sikerrel biztatónak látszott, mivel az új kormány a politikai intézményrendszer következetesen liberális elvek szerinti átszervezésében – az új kormányzati elvek és módszerek kérdésében bizonytalannak, s az elvi egyetértést is nélkülözőnek látszott.

„... a minisztérium tengődik. Nagy politikát űz, de magát szervezni nem tudja... azt hitte elég, ha pártjából alakul a minisztérium, de kormányzati eszközöket nem adott neki.”¹ – állítja Kecskeméthy Aurél nem sokkal a kiegyezés után. „Magyarországon két politikai irány között volna ésszerűleg választás. Vagy a magyar nemzet történeti supremáciája megőrzését tartani szem előtt: akkor mellőzni kell a szabadelvű intézményeket, s autonómiával, a liberálizmussal és a demokrata szóvirágokkal való tetszelgést és a nemzetnek magának lemondani bizonyos politikai jogkör élvezetéről, amelyet a nemzetiségek ellene használnak, vagyis rendszerezett diktatúra; erős összpontosítás magyar nyelven.

Vagy ellenkezőleg azon meggyőződésből indulna ki, hogy a magyar nemzet nyelvi supremáciája tarthatatlan, a nemzetiségek merő institúciók által féken nem tarthatók, és akkor a poliglott állam eszméjét a szabad intézményekkel kapcsolatban a következményekig kivívni.

A Deák párt eszmezavarral a kettő között hanyódik jobbra balra. Az ellenzék sem okosabb. Csak kevesen látják az ezen ellentmondásokból és ingadozásokból eredő veszélyt.

Az első negatívra a nemzet nem képes, nem eléggé érett: a második szempontra föl-emelkedni szintén hiányzik a Schwung.”²

A hatalmi szerkezeten kívülállók számára világosabban átlátható volt a helyzet. Míg Kossuth borús hangú jóslataiban figyelmeztette a nemzetet a politikai irány zsákutcás voltára, a konzervatívok számára reményteljes tapasztalattá lett, hogy a kiegyezésben foglalt államjogi szerződés szigorú keretek közé szorítva határt szab a belpolitikai autonómiának, s a liberális politikai intézmények megeremtését jelentősen korlátozza. Ebből viszont szükségképp adódik, hogy az új politikai berendezkedésnek sok tekintetben konzervatív elvűnek kell lennie. Ennek alapján táplálták azt a reményt, hogy egy liberális kormányzat nem lesz képes a politikai újjászervezés megoldására, a politikai stabilizáció megvalósítására, s a konzervatívok nélkülözhetetlenek lesznek a konszenzusnak megfelelő politikai berendezkedés elveinek és módszereinek kidolgozásában.

Terveik szerint az újjászervezésnek a kiegyezéshez hasonló szereposztásban – konzervatív elvek és liberális megformálás alapján – kellene végbemennie. A konzervatívok úgy is, mint politikailag legkompetensebb személyiségek „megalapítanak” az új hatalmi szerkezet intézményeit, s a politikai cselekvést meghatározó rendszerben a működtetést átengednék a mérsékelt liberálisoknak.

„... kár volt úgy sietni a tárczák átvételével: hadd vitték volna keresztül az átszervezetet Sennyeyék, addig támogatni kellett volna őket, s aztán átvenni a rendezett örökséget.” – írja naplójában a konzervatív vezérkarhoz ebben az időben bizalmas közelségben álló Kecskeméthy Aurél.

Ennek a tervezett „munkamegosztásnak” keretét adhatta volna a Sennyey által szorgalmazott fuzionális minisztérium konzervatív elnökséggel, amely az elvi irányításgaranciáját jelenthette volna. Alapvetően az motiválta Sennyey törekvéseit – aki a későbbiekben többször is visszautasította a Deák párti kormányban felajánlott miniszteri tárcát –, hogy a miniszterelnökségre és a kormány irányítására pályázott.

A konzervatívoknak ez a politikai koncepciója lényegében a hagyományos háttér politikai befolyást biztosította volna a megváltozott szintéren; a nemzeti politikai nyilvánosság mögötti irányítás lehetőségét, amely gazdasági-politikai súlyának fenntartását, befolyásának kedvező érvényesítési lehetőségét jelenthette volna.

A kiegyezési tárgyalások során azonban a mérsékelt liberális politikai erőknek fokozott kompromisszumkészségük következtében megerősödtek az udvari pozícióik. Így nem teljesen indokolatlan volt az az aggodalmuk, hogy a reformkori liberális elvek jelentős részének feladását jelentő kompromisszum nemzettel való elfogadtatása miatt, a konzervatívokkal való együttműködés mind az udvar, mind a konzervatív szerepkörbe kényszerülő liberálisok számára szükségtelenné, sőt nem kívánatosá vált.

A Deák párt következetesebben liberális része viszont azért utasította el a konzervatívokat – és ez a hatalmon belül lévők számára még egy ideig hihető volt –, mivel úgy vélték, hogy a kiegyezés csupán a birodalom két része közötti konszolidált állapotot teremti meg. Nem sokkal ennek megkötése előtt Eötvös még úgy beszélt, hogy a törvény csupán a keret, amelynek tartalommal való megtöltése a nemzet feladata lesz és a liberális reformok következetes megvalósítását tűzte ki célul.

A konzervatívok számára viszont kívülről világosabban látszott a kiegyezési törvény belkormányzati elveket is meghatározó szerepe. A kormánypárt elvi egységének hiánya, alapot adott arra a reményre, hogy nem sokára szükség lesz rájuk, csupán ki kell várniuk a Deák párti kormány „eszmezavarának” megérlelődését, amely feltétlenül válsághoz vezet, s akkor a konzervatívok ismét hatalmi pozícióba kerülhetnek, s ők diktálhatják a politika lépéseit.

Bár az egyre világosabban látszott, hogy a Deák párti kormány fő célkitűzése a kiegyezés megszilárdítása, korlátokat szab a másik törekvés, a polgári politikai intézmények kiépítésének, ennek módja és mértéke azonban még nem volt tisztázott. Eleinte ez a liberálisokban bizakodást és próbálkozásaiknak megújítását keltette, míg a konzervatívokat aggodalommal töltötte el, hogy Deák és közvetlen hívei esetleg teret nyerhetnek, s a politikai hatalom gyakorlásában a következetesebben liberális eszmék és módszerek kerülnek előtérbe.

Annál is inkább fontosnak látszott ez a kérdés, mivel a belkormányzat olyan jelentős kérdéseiben kellett állást foglalni és dönteni, mint a törvényhozás és végrehajtó hatalom viszonya, a választójog köre, a közigazgatás szerkezetének és hatáskörének megállapítása.

Deák, Csengery és a centralisták köre a parlamentnek kívánt nagyobb szerepet biztosítani a végrehajtó hatalommal szemben és a széleskörű választójog elvén álltak, a közigazgatás szerkezetének kérdésében azonban már ők sem voltak egyező állásponton. Míg Deák hajlott a megyerendszer bizonyos mértékű védelmezésére és ezen belül kívánta a reformokat, a centralisták a közigazgatást a széleskörű választójogon nyugvó közösségi önkormányzat alapján kívánták megvalósítani.

A közigazgatás kérdésében a kormánypárt elképzeléseivel szemben állt a közjogi ellenzék, amely a megyék korábbi jogainak és hatáskörének teljes visszaállítását követelte, így ebben a kérdésben igen nehezen és hosszas tárgyalások után jöhetett létre a kompromisszum, s átmeneti megoldásként az 1870. XLII. tv. intézkedett a köztörvényhatóságok rendezéséről, amelynek kinyilvánított célja a parlamenti rendszer és a megyei igazgatás „összeegyeztetése” volt.

A közigazgatás „rendezése” valójában a végrehajtó hatalom súlyának növelését, akaratának széleskörű érvényesülését szolgálta oly módon, hogy közben fenntartotta a megyék politikai jogkörét, s lehetővé tette a középnemesség politikai közvéleménnyé szerveződését.

A kormányzat hatékonyságának erősítését, az önkormányzatok korlátozását szolgálta olyan fontos megyei jogkörök elvonása, mint az adók kivetése és kezelése.

Fontos változás volt, a megyék élére, a kormány által kinevezett főispánok jogkörének jelentős bővítése. Bár látszólag fennmaradt az önkormányzati tisztviselők nagy részének megyei választása, ezek jogköre lényegesen csökkent a kormány képviselőjében a megye élén álló főispán hatalmával szemben, akinek a tisztviselők választásában is döntő befolyása volt.

Hosszú parlamenti vitát váltott ki és a liberális elvek háttérbe szorulását eredményezte az 1848. V. tv.-ben lefektetett választójogi törvény „rendezése” is. A korábbi vagyoni cenzuson alapuló, a demokratikus népképviselési eszme megvalósítására irányuló választójogot, amelynek rendezése során, főleg a centralisták ennek további bővítését akarták elérni, felváltotta egy konzervatív szellemű, a választójog szűkítését eredményező ún. virilis törvény, amelyet korábban éppen a konzervatívok kezdeményeztek, s amelyet akkor a liberális tábor megbuktatott.

A virilizmus lényegében a helyhatósági választójog korlátozására irányult és azt jelentette, hogy a törvényhatósági bizottságok tagjait csupán felerészben választották a vagyoni

cenzushoz kötött választójog alapján, másik felét a legtöbb egyenes adót fizetők alkották, amely a vagyoni helyzet megtartása esetén örökös bizottsági tagságot biztosított.

A virilis jog bevezetése a képviseleti eszme kudarcát jelentette, hiszen a legnagyobb vagyonok tulajdonosainak jelentős és öröklődő előnyöket biztosított a politikai képviseletben. Lényeges beszűkülését jelentette a politikai mobilitási lehetőségeknek, gátjává vált a politikai nyilvánosság kiterjesztésének, a vagyonosodó rétegek politikai jogai bővülésének, s lényegében hosszú időre és hatékonyan konzerválta a fennálló hatalmi-politikai szerkezetet.

Különösen sérelmes volt a virilizmus a baloldali ellenzék számára, amelynek tömegbázisát elsősorban a vagyontalan középnemesség és a kisbirtokos nemesség adta. A virilizmus bevezetése ezt a réteget fosztotta meg korábbi megyei hatalmától, amelynek alapja a feudális jogból származó, minden nemest megillető aktív és passzív választójog volt. Az új választási rendszer kiszorítva a nemességnek ezt a részét a nagybirtokosság és vagyonos középnemesség politikai befolyását és hatalmát biztosította, s a megyei politikai hatalom súlyát ezekre a rétegekre helyezte át. A virilis választójogi törvényjavaslat melletti legfőbb érv a kiegyezés védelme a nemzetiségekkel és az ellenzékkel szemben volt, s a liberális politikai közvélemény konzerválódását jelzi, hogy ennek alapján a képviselőházban is többségre jutott, s végül is elfogadást nyert.

A konzervatívok nem sokkal később elveik sikere feletti elégedettséggel állapították meg az ellenzék törekvéseivel szemben „... a virilis szavazatok eredménye, hogy az egész ország vagyonos és értelmes osztályának túlnyomó része deákpárti” (értsd: kiegyezéspárti)” – akaratlanul is rávilágítva arra az igazságra hogy a kiegyezés fenntartása a nemzet nagyobbik részének a politikai jogokból való kizárását követeli.

A Deák párton belüli konzervatív irányzat felülkerekedését jelentette az állami főszámszék létrehozásában és illetékességében rendelkezni kívánó törvényjavaslat, amelynek kérdésében különösen élesen ütközött össze a parlamentnek nagyobb szerepet adni kívánó liberális és a kormányhatalom befolyását féltő konzervatív felfogás.

Az állami számvevőszék létrehozására irányuló törvényjavaslatot eredetileg a liberálisok nyújtották be azzal a céllal, hogy a parlamentnek beszámolni köteles és ennek megbízásából kiküldött bizottság alkotmányos ellenőrzést gyakoroljon a kormány pénzügyi politikájára, az államháztartás bevételeinek felhasználása felett.

A kormánypárt konzervatív iránya – Andrassy és Lónyay vezetésével élesen tiltakozott – az érvelésük szerint – a kormányzat tekintélyét sértő, jogkörét korlátozó tervezet ellen, s különösen sérelmezték a számvevő bizottság parlament általi ellenőrzés jogát.

A főszámszék felállítását taktikai okból nem elvileg ellenezték, hiszen el akarták kerülni az egyeduralkodó törekvések látszatát – hanem a függőség kérdését megfordítva –, éppen a kormánynak a parlament általi ellenőrzésének elvét kiiktatva - maguk is támogatták. Így a számvevőszék nem a parlamentnek, hanem a kormányzatnak tartozott felelősséggel: a kormány által kinevezett és választott, ennek beszámolási kötelezettséggel tartozó szervvé lett, amely a liberális javaslatot éppen lényegétől, a kormányzat feletti pénzügyi ellenőrzés jogkörétől fosztotta meg, s rendelte a kormányzat alá ezt az eredendően fontos liberális intézményt.

A főszámszék liberális értelmezését és hatáskörét támadja a konzervatív publicisztika és felháborodottan tiltakozik annak a kormányzattal szembeni jogköri túlzásai ellen: „az államszámszék köre: állami bevételek és kiadások számszerű vizsgálata, a budget törvény határozományaival való egybevetés, az országgyűlés számára felvilágosítások nyújtása. De nem elégszik meg ezzel, hanem ítéletet mond a tett kiadások czélszerűsége fölött és a kormány eljárását bíráló aeropaggá nyilvánítja magát.”³

A liberális reformoknak ilyen konzervatív kompromisszumos megoldása, a Deák párti kormány fokozatosan konzervatív szerepkörbe kerülése Sennyeyt és csoportját is a politikai szerveződés felé indította, s úgy látták, hogy a kormányzat további jobbrtolódásával elérkezik egy konzervatív fordulat lehetősége, s átvehetik az irányítást. Ennek esélyét látszott alá-

támasztani, hogy 1871. novemberében Andrássy leköszönt a kormány éléről közös külügyminiszterré való kinevezése miatt és az uralkodó a közismerten konzervatív hajlamú, erőskezü, addigi pénzügyminisztert, Lónyay Menyhért grófot nevezte ki a minisztérium elnökévé.

Míg Andrássy kormányzata bizonyos liberális színezetet kapott, részben az elkerülhetetlen polgári reformok megalkotása által, részben mivel kabinetjében a centralisták közül többen is tárcát kaptak, s maga is liberálisabb magatartást tanúsított pártján belül, Lónyayt elsősorban a kormányzati hatalom megerősítésének szándéka, a szigorú pártfegyelem, autokratikus vezetés jellemezte.

Nem teljesen véletlen, hogy a konzervatívok éppen ekkor határozták el magukat a nyilvános politikai színtéren való fellépésre.

2. A Deák párt jobbszárnyán: "elvi különállás"

1872-ben Sennyey Pál báró belépett a kormánypártba, s a köréje csoportosuló konzervatívokkal hamarosan külön frakciót, a Deák párt jobbszárnyát alkotta. Ugyanekkor meginduló napilapjuk, a Magyar Politika világosan jelezte „elvi különállásukat”, amelynek mind nyíltabb artikulálása publicisztikájukban kapott elsősorban hangot.

Sennyey, akinek belépését a Deák párti sajtó az elvi egyetértés jeleként örömmel üdvözölte, hamarosan kifejezte különállását, nyíltan konzervatívnak vallotta magát, egyenlőre azonban a kormány óvatos bírálatán túl, nem vállalkozott offenzívabb fellépésre.

Lónyay kormányra lépésével úgy látszott, kedvezőek a körülmények a Deák párt nyílt konzervatív irányba való fordulásához, Sennyey csoportja ezért a kivárás taktikájára helyezkedett, s várta a helyzet kibontakozását, a párton belüli erőviszonyok alakulását.

Lónyay, kinevezésétől fogva igen erőteljesen törekedett a Deák párt megszilárdítására, a baloldali ellenzék visszaszorítására, s nem utolsó sorban – és nem is titkoltan – párton belüli hatalmának megerősítésére.

Hatalmi céltudatossága már az első minisztertanácsi üléseken megmutatkozott, ahol keresztül vitte a parlament hatáskörének további gyengítését, valamint a kormányhatalom megerősítésére, az ellenzék visszaszorítására irányuló határozatok elfogadását.

Beterjesztett törvényjavaslatai a képviselőházi tárgyalások gyorsítását, az országgyűlési időtartam 5 évre való felemelését, s a választójogi törvény módosítását, tulajdonképpen a választásra jogosultak körének szűkítését, a census további emelését és az adóhátralékosok kizárását kívánták elérni, amelyek jól láthatóan egy központosított hatalmi rendszer megalkotására irányultak.

Lónyaynak ez a dinamikus, határozott, abszolutisztikus kormányzati elveit nem is titkoló fellépése a konzervatívok körében kezdetben rokonszenvet váltott ki. Nyilvános politikai fórumokon ugyan kivárási politikájuk óvatossága miatt nem támogatták feltűnően a nem túl népszerű miniszterelnököt, hallgatólagosan azonban egyetértettek kormányzati hatalma megszilárdítására irányuló törekvéseivel, s a Magyar Politika elégedett hangon írja Lónyay működéséről „... a Lónyay kormány eredménydús tevékenységét fényesen hirdeti azon rövid időköz, amely a szomorú eredménytelenségben végződött országgyűlés óta lefolyt. Míg az ellenzék szájaskodni járt a választók közt: addig a kormány cselekedett, mert sokkal üdvösebbnek tartá a haza érdekében az által megnyerni a nemzet bizalmát, amit „tett”, mint amit ígérni tudna.”⁴

Lónyay törekvéseit közvetlenpárthívei támogatása és a konzervatívok hallgatólagos egyetértésén kívül a politikai élet többi tényezői látható ellenszenvvel fogadták. Köztudomású volt, hogy a kormánypárton belül Deák és a liberálisok zöme ellene volt az erőszakosan ke-

resztülvett törvényjavaslatoknak, különösen pedig a választójog korlátozására irányulót ellenezték. Élesen támadta a javaslatot a baloldal, mivel az elsősorban éppen az ellenzék választóinak csökkentésére és visszaszorítására irányult, s Tisza Kálmán felszólalásában a liberális elvekkel való szembenállására rámutatva, megbuktatta a törvényjavaslatot.

Lónyay uralmi törekvéseinek megnyilvánulásai a párton belül egyre inkább távolodást idéztek elő Deák és közvetlen köre, valamint Lónyay között, amelyet tovább növeltek Lónyaynak a kormánypárti többség megszerzésére irányuló nyílt és durva hatalmi módszerei.

Miután törvényes eszközökkel nem sikerült az ellenzék visszaszorítása, Lónyay a választásokra való közvetlen befolyással próbálta meg a kormánypárt számára az abszolút parlamenti többséget biztosítani. Ennek érdekében a főispánoknak utasítást adott kormánypárti többségű központi választmányok összeállítására, amelynek feladata volt a választói névjegyzék elkészítése, s a kormánypárti többségű választmány esetében már eleve biztosítva volt a kormánypárti többség.

Bár ezek a manipulációk a választásokon meghozták a kívánt kormánypárti többséget, Lónyay tekintélyét, a Deák párt egységét azonban egyre inkább aláásták. Felgyorsult és egyre határozottabbá vált a kormánypárt frakciókra való felbomlása „már nem is párt, csupán az egykorinak árnyéka”- írták a korabeli lapok.

Külön csoportot alkottak Lónyay és közvetlen hívei, Deák és a liberálisok zöme, és egyre inkább önálló politikai véleményt formáltak a konzervatívok is, hangot adva a kormánnyal szemben nem csupán „külön véleménynek”, hanem „elvi” szembenállásnak is.

A választásokon való alulmaradásuk után ismét erőre kapott baloldal Lónyayval szemben egyre élesebb támadásokat indított meg, választási korrupciók és „törvénytelen üzemek” vádjával és láthatóan Lónyay megbuktatását tűzte ki célul. Ezeknek a vádaknak – bár bizonyítási eljárásra nem került sor – széleskörű publicitása megtette hatását, a közvéleményben Lónyay korrumpálódott, s az amúgy sem népszerű miniszterelnöktől még inkább eltávolította pártját, de még közvetlen párhíveit is.

Lónyay a fenyegető kormányválság elkerülésére először Csengerynél, a „zöm” egyik vezéralakjánál keresett támogatást, de Csengery és Deák nem voltak hajlandók olyan miniszterelnököt megerősíteni, akinek korrupciós hírért a sajtó visszhangozta, s rombolta a párt tekintélyét. A Lónyayval szembeni álláspontban azonban még inkább benne volt az az egyre elmélyülő ellenszenv, amellyel a liberálisok deáki köre a miniszterelnök hatalmi törekvéseit, konzervatív árnyalatú politikáját kísérték.

Lónyay törekvéseiből nyilvánvaló volt, hogy az nem csupán az ellenzék, hanem a Deák párti liberálisok és elvek ellen is irányul, s a liberális elvek megvalósításának hitét, illúzióját is romba döntő, a liberális színezetet nyíltan elvető kormányelnökkel nem tudtak megbékülni.

A küszöbön álló kormányválság lendületet adott a konzervatívok aktivitásának is, s az események ilyen fordulata nyíltabb állásfoglalásra készítette Sennyeyt is.

Amikor a képviselőházban Tisza Kálmán nyíltan korrupcióval vádolta meg a kormányt, s elsősorban a miniszterelnököt, akit pártjából senki nem védett meg, a nem sokkal utána felszólaló konzervatív vezér beszédében – bár a korrupciós vádakkal szemben sem egyetértő, sem elutasító álláspontra nem helyezkedett – a konzervatívok elhatárolódását fejezte ki a „kormányzati politikától”, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy elhárítsa magától az éppen nyílt konzervatív törekvései miatt ellenszenvessé vált Lónyay és politikai törekvéseivel való közösség ódiumát.

Felszólalása további részében viszont egy általánosságban tartott, inkább csak körvonalaiiban megfogalmazott programbeszédet tett közzé, amelyben ugyan nem hagyott kétséget konzervatív politikai személyisége felől, hajlamainál és neveltetésénél fogva nyíltan konzervatívnak nevezte magát – amely a liberális sajtóban visszatetszést és nehezményezést is keltett –, a reformokat illetően azonban olyan általános javaslatokat tett, amelyek a pártállására vonatkozó ellenszenv ellenére liberális körökben is kedvező visszhangot keltettek, s a politi-

kai közvélemény elvi hovatartozásra való tekintet nélkül egyetérthetett ennek jogosultságában.

„A politika általános irányára nézve teljes határozottsággal csatlakozom azon párthoz, amelynek soraiban helyet foglaltam. Egyes kérdésekben vannak és lesznek határozott egyéni nézeteim és azokat minden alkalommal teljes nyíltsággal előadni kötelességemnek fogom tartani... Csak azt kívánom jelezni, hogy nekünk nem elég a törvényhozás terén reformálni, javítani: az országnak nagyobb feladat jutott, társadalmi állapotainkat alkotnunk a közigazgatás terén gyökeresen szerveznünk kell.”⁵ – hangsúlyozta felszólalásában Sennyey, amellyel részint a liberálisokat kívánta megnyerni, illetve ennek érdekében az elvi különbségeket nem hangsúlyozni, inkább tompítani igyekezett. Ugyanakkor azonban sejtetni szándékozott azt is, hogy vannak elképzelései a reformok mikéntjére, a kormányzati politika és kormánypárt megszilárdítására vonatkozóan, ha bekövetkezne a válság és szükségessé válna az újjászervezés.

Felszólalásának visszhangja jelzi, hogy szándékai nem maradtak hatás nélkül: a liberális lapok közül is úgy értékelték Sennyey beszédét, mint „vérbeli” liberális programot, amelyet bármelyik szabadelvű politikus is elvtagadás nélkül megtehetett volna. Részint a beszédre, részint annak visszhangjára reagálva, az osztrák sajtó már Sennyey miniszteri programbeszédéről, kormányra lépésének előkészítéséről beszél, s úgy véli, mint azt a Deutsche Zeitung megfogalmazza: „megeshetik, hogy a szabadelvűnek látszó Sennyey egy szép napon a porosz liberál-conservatív párt elveivel venné át a kormányzást.”⁶

Ebben, a konzervatívok számára egyre inkább kedvezőnek látszó helyzetben kereste fel Lónyay Sennyeyt azzal az ajánlattal, hogy kormányában fogadja el a belügyi tárca vezetését, az elutasítás azonban alig lehetett kétséges. Lónyay „lejárt” politikus volt, aki nem volt alkalmas a konzervatív politikai tervek megvalósítására, amelyben Sennyey már láthatóan más irányú, realisabb lehetőségnek látszó kezdeményezést tett.

Sennyey és csoportja bár eleinte rokonszenvezett a Lónyay féle erőskezü politikával, annak a kormányzati hatalom megszilárdítására irányuló törekvéseivel, hamarosan nyilvánvaló lett azonban, hogy politikai koncepciójuk és a hatalom megszerzésére, megtartására irányuló stratégiájuk lényegesen eltérő volt Lónyay módszereitől.

Lónyay túlságosan „konzervatív” volt a konzervatívok számára, akiknek politikai tapasztalatai; az önkényuralom korában megszerzett és elveszített hatalmi pozícióik s törekvéseik kudarcai, azt a tanulságot adták, hogy magyarországi politika nem folytatható a liberális nemesi közvélemény nélkül – ennek kizárásával nem képzelhető el tartós politikai hatalom. Sikertelenségük tanulsága az volt, hogy – már a kiegyezési tárgyalások idején is jelezték ezt – egy liberálisabb színezetű, „új” konzervatív politikával kívántak fellépni, olyan liberális külsőségeket magukévá tenni, amely lehetővé teszi a konzervatív politika alapjainak kiszélesítését a liberálisok egy részének megnyerésével.

Ezzel szemben Lónyay nyíltan abszolút hatalomra törő, durva politikai módszere, amellyel a liberális és ellenzéki középnemesi rétegek visszaszorítását kívánta elérni, nem csak, mint politikai magatartás volt ellenszenves a konzervatív arisztokrácia számára, hanem veszélyeztette a konzervatívok politikai céljainak megvalósítását, a liberális középnemesség megnyerésére irányuló törekvéseit.

Sennyey számára politikai tapasztalatai nyilvánvaló tették, hogy a csupán nagybirtokos arisztokráciára támaszkodó konzervatív politika bizonytalan, sőt eleve kudarcra ítélt és ebből a megfontolásból döntött úgy, hogy az 1872-es választásokon a Deák párton belül lép fel képviselőként, s nem ahogyan azt Apponyi György javasolta, aki önálló katolikus konzervatív árt alakításával próbálkozott, amely azonban a politikai közvélemény ellenállásán rövid idő múlva megbukott.

Lónyay fokozatos elszigetelődése, a közvéleményben politikájával szemben megnyilvánuló ellenszenv, törekvéseinek sikertelensége és kudarca még inkább azzal a tanulsággal

szolgáltak a konzervatívoknak, hogy politikájuk stabilitásának biztosítására más rétegeket próbáljanak megnyerni.

Lónyayval szemben a konzervatívok, politikai stílus vonatkozásában ellentétes állásponton voltak: a nyilvános politikai színterein korántsem kívántak egyeduradalomra jutni, törekvéseik inkább a „láthatatlan” befolyásolásra, a konzervatív elvek és érdekek szerinti kormányozásra, mint az abban való közvetlen részvételre irányultak. A konzervatív politikai stratégia alaptörekvése volt olyan réteg együttműködésének megnyerése, amellyel a nemzet előtt igazolható a konzervatív politika, olyan politikai erő, amely tulajdonképpen „megformálja” azokat a konzervatív elveket, amelyet a konzervatívok a háttérből „sugallnak”.

Ezeknek a törekvéseknek a megvalósítására a Lónyay kormányzat idején két politikai erő megnyerhetőségének lehetőségét látták a konzervatívok: egyik a Deák párti liberálisok, másik pedig az ekkor más közeledési hajlamát jelző balközép.

3. A kormánypárt válsága: konzervatív fordulat esélye

Lónyay kormányzata idején már egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Deák párt elvi szempontból nem egységes, a különböző frakciók elvi ellentétei különösen mutatkoztak a polgári átalakulást célzó reformok kérdésében, s a kormánypárt számára létkérdéssé vált, hogy előbb-utóbb szövetségest találjon pozíciói megerősítéséhez, a kormányképesség megtartásához. A konzervatívok számára ez esélyt látszott jelenteni arra, hogy számukra kedvező fordulat következik be, s a lejárodott Deák pártban átvehetik a vezetést.”mi arra törekedtünk hosszasan..., hogy az országgyűlési többség a kormánypárt egy nyílt, határozott konservatív irányú reform-politikát adaptáljon. Ezen pártban elég konservatív elem van arra, hogy ez megtörténhessen. Kíváncsnak látszott, mert így minden nagyobb rázkódás nélkül végrehajtható lett volna az az egészséges pártalakulás, melyre az ellenzék vezérelemei is törekcsenek és amely pártalakulás a biztos haladásnak és helyi belszervezkedésnek nézetünk szerint is sine qua non-ját képezi.”⁷ – írja a Magyar Politika alig leplezve a konzervatív törekvéseket.

A konzervatív publicisztika a konzervatív stratégia kettős törekvéseinek igyekszik eleget tenni: egyrészt offenzívabb jelleggel bírálja a kormány politikáját, ezzel lejárodását elősegíteni kívánja, másfelől a közelgő válsággal fenyegetve egy konzervatív irányú fordulatra rábírní, s a konzervatív politika számára megnyerni igyekszik a kormánypártot, különösen annak a konzervatívoktól leginkább óvakodó liberális „zömét”.

A kivárási politika aktivizálódását, a konzervatívoknak a Deák párt konzervatív irányba fordítását nem csupán saját törekvéseik „türelmetlensége” mielőbbi megvalósítása késztette, hanem a balközép és a kormánypárt jelzésekből, „elszólalásokból” már kivehető közeledése is.

Szentkirályi, bár liberális Deák párti képviselő, a parlamentben már 1872. elején kifejtette azt az óvatos nézetét, hogy a kormánypárt megerősítésének lehetőségét a balközéppel való szövetségben látja, s az ellenzék oldaláról is voltak az együttműködésre, a közjogi kérdés vitatásának „elhalasztására” hajló vélemények, első sorban a balközép egyik vezéralakja, Ghyczy Kálmán részéről.⁸

Ezek a közeledési jelek alapvető fenyegetettséget jelentettek a konzervatív politikai tervek és törekvések számára.

A konzervatívok „arra dolgoztak”, hogy a kormánypárt válságba jutva, mint egyedüli kormányképes politikai erőnél, náluk keressen támogatást, vagyis a „tertium non datur” logi-

kája alapján, mind a nemzet, mind az uralkodó egyedül a konzervatívok segítségével lássa és higgye a kiegyezés fenntartásának lehetőségét.

Ebben a stratégiai megfontolásban nem számítottak a balközépnek, mint pártnak jobbra tolódásával, kiegyezést ellenző elveik „megszelídülésével”, s a kormányképes politikai erőként való megjelenésükkel. Sennyey arra számított, hogy az ellenzéki szerepkörben szétforgácsolódó balközép egyes elemei megnyerhetők és választó tömegei lesznek majd egy konzervatív kormány számára. ...”a modern konservatív irány legfőbb erejét, seregeinek zömét a középosztály fogja képezni.”⁹ – fogalmazza meg a publicisztikájuk törekvéseit az ellenzék felé, amelynek felörlődését és szétforgácsolódását remélik, különösen az ezzel járó hátrányaik közvetlen létkérdést jelentő súlya és a „kitartás” nehezedeése miatt.

Azt a lehetőséget azonban számításán kívül hagyták, s kizárhatónak vélték, hogy a balközép elveinek „feladásában” pártegységet tudjon elérni, s egységes pártként megjelenni. Ezt a vélekedést látszottak alátámasztani a balközépben meglevő nézetkülönbségek a közjogi kérdés kezelésére vonatkozóan, s azok a nehézségek, amelyekkel a „közeledési” törekvések szembekerültek. De a konzervatívok maguk sem mulasztották el kinyilvánítani a balközép kormányképességének kétségbevonását, s különösen a Deák párt felé, kormányképtelenségének hangoztatását, olyan óvatos formában, amely az együttműködés lehetőségét a konzervatívok és a balközép között azért lehetővé, sőt kívánatosá tenné. „Valahányszor mi a balközép kormányképtelenségét emlegettük, mindannyiszor ezen még tovább fűzhető aggodalmas tekintetek forogtak szemeim előtt, s korántsem azt értők alatt, hogy a balközép szellemi vezérének tehetsége elégtelen.” – igyekszik egyszerre kétségeket támasztani és megnyerő lenni a balközép irányában a konzervatív publicisztika.

Míg a konzervatívok a Deák párt és a balközép eltávolítását igyekeztek elérni, a balközép már egyre inkább érdekei és törekvései akadályozását látva ebben, a konzervatívokat próbálja meg a Deák párttal szembe helyezni és ezek elvi ellentétét kihangsúlyozni.

„A Reform beláthatatlan rovanságu ötleteinek elseje Sennyeyt elnevezni a konservatívok vezérének. Lehetetlen, hogy ez a szó rá ne ijesszen mindazokra a gyöngye idegzetű, de liberális Deák pártiakra, kik Sennyey iránt rokonszenveznek, s Lónyay iránt közönyvel gyanúsíthatók.”¹⁰ – igyekszik cáfolni a balközép álláspontját a konzervatív publicisztika.

A balközép vezérének a kormánypárt felé egyre nyilvánvalóbbá váló közeledési törekvései, s ennek érdekében a pártegység létrehozására tett lépései a konzervatív politika számára is új helyzetet teremtettek. A balközép, mint párt kormányképességének lehetősége a konzervatívoknak azt a számítását, hogy a Deák párt „lejáródása”¹ esetén egyedül maradnak kormányképes politikai erő, veszélyeztetni látszott, különösen, mivel a Deák párt részéről is egyre tapasztalhatók voltak a kormánypárt megerősítésére a balközép esetleges elfogadásának hangjai.

Másfelől azonban a balközép ellenzékiiségének mérséklődése, a kiegyezés közjogi elvei elfogadásának látható jelei a konzervatívok számára újabb esélyt jelentett politikájuk megvalósítására: annak lehetőségét, hogy a konzervatívok a Deák párti liberálisok nélkül, a balközép közreműködésével alakíthatnak kormányt, amelyet a konzervatív elvek érvényre jutása szempontjából még kedvezőbbnek is tartottak.

Minthogy a balközép és a konzervatívok is a kormánypárt megbuktatására törekedtek, annak politikáját bíráló érvelésük alapján úgy látszott, a két politikai csoport a kormányzati elvek kérdéseiben eszmei közelségben vannak. Sennyey igyekezett programját általánosságban tartani és evvel nyitva hagyni az együtt haladás lehetőségét a balközéppel, vagy annak a kiegyezés elfogadására kész frakciójával, de az erőviszonyok bizonytalansága miatt a Deák párttal is együtt haladási készségét hangsúlyozta.

¹ Meg kell jegyezni, hogy a kormányképesség a korabeli szóhasználatban és valójában nem elsősorban a parlamenti többség birtoklását jelentette, hanem ennek a kiegyezés elfogadását jelentő feltételét.

Sennyey politikai terveit a balközép vezetői közül különösen Tisza Kálmánnal hozta összefüggésbe. Mint bizalmas párthívei körében kifejtette, Tisza „mérsékelt reformhajlandósága” bizalmat keltett benne az iránt, hogy Tisza valójában „jó konzervatív” és még inkább az volna belőle konzervatív irányítás alatt, s úgy vélte a balközép és a konzervatívok együttműködésének nincs elvi akadály.

Tervei szerint a balközép és a konzervatívok egy erős és hatékony „mérsékelt” kormánypártot hoznának létre a két elvi „szélsőség”, a liberálisokkal és a szélsőballal szemben, amelyeknek elvi „túlzásai”, túlzott liberális és túlzott függetlenségi eszméi, s ezeknek érvényre jutása aláássák a rendet és lehetetlenné teszik a kormányzat megszilárdítását.

A Tiszával való együttműködés a konzervatívok számára azért is alkalmasnak látszott, mivel úgy vélték, ez kedvező hatalmi munkamegosztást tenne lehetővé. A konzervatívok számára az elvi irányítás lehetősége bírt nagyobb jelentőséggel, míg a balközép számára a hivatali pozíciók megszerzése volt különösen kívánatos, s ennek érdekében – mint az látható volt –, politikai engedményekre is készek voltak.

A balközép taktikája sok tekintetben hasonlított a konzervatívokéhoz. A kormánypárt megbuktatására irányuló törekvések mellett a balközép is igyekezett nyitva hagyni az együttthaladás lehetőségét, mind a szélsőballal, mind a konzervatívokkal és a Deák párti liberálisokkal, a „pozitív nemzeti reformok” jegyében. A párt programját szándékosan általános-ságban fogalmazták meg, hogy ezzel is jelezzék a balközép „önállóságát”, „elkötelezettségét”, s készségét, hogy ebben a reformprogramban bármely párttal haladni kész.

A balközép részéről 1873 nyarától egyre határozottabban nyilvánult meg a kormánypárthoz közeledés szándéka. Csernátóny, a balközép egyik vezéralakja a közjogi elvekhez való ragaszkodás értelmetlenségéről indított cikksorozatot az Ellenőrben, s határozott különállását igyekezett hangsúlyozni a Deák párt felé közeledés útjában álló szélsőbaltól.

Tisza, aki eddig tartózkodott a határozott állásfoglalástól, egy fúziót vagy koalíciót időszerűtlennek tartott. Ostendéből írt levelében, amelyet az Ellenőr, mint deliktumot sietett közzétenni – már határozottan kifejezi a Deák párttal való együttműködés szándékát, amelynek kapcsán mind a kormánypárti, mind a balközépi lapok már a küszöbön álló fúzióról beszélnek.¹¹

Az események ilyen alakulása, a fúziós törekvések mindkét oldalról való felgyorsulása, a konzervatív politikai terveket kedvezőtlenül érintette, s a hatalomból való ismételt kiszorulásuk lehetőségének komoly felmerülése, offenzívabb magatartásra készítette őket.

Az elsősorban publicisztikájukban meginduló fúzió ellenes támadások mindkét párt felé a másik iránti bizalmatlanságot, sőt saját pozícióinak a másik általi fenyegetettségét igyekezik bizonyítani, s ismét felszítani az egyesülni szándékozó pártokban az eddig meglevő, de elsimulni látszó ellentéteket és aggodalmakat.

Tiszát és híveit, akik maguk is félve a párt frakciókra szakadásától a fúzió elodázására hajlottak sokáig – a fúzió időszerűtlenségéről és a balközép számára várható hátrányairól igyekezik meggyőzni, azokkal a nem teljesen alaptalan érvekkel, amellyel a balközép vezetőkben is a pártegység hiánya miatt kételyeket támasztottak.

„Bármennyire is tudjuk méltányolni Ghyczy, Tisza és a balközép egyes kiváló egyénei hazafias érzelmeit és higgadt belátását, bármennyire is óhajtók őket a haladás élén látni, mégis soha nem nyomhattuk el azon meggyőződésünket, hogy a balközép vezetők és a Deák párt legjobb akarata dacára a fúzió a két párt között lehetetlen.... Lehetetlen pedig nem a vezérek konoksága, hanem a baloldali választók miatt..., mert kapnának vezéreket sereg nélkül – ha a Deák párti elvek szerint kormányoznának” 12– érvel a Magyar Politika, nem teljesen alaptalanul célozva a balközép, fúziót ellenző rétegeinek a szélső bal felé irányulására, s a fenyegető pártszakadásra.

De azért is hátrányos lenne a balközép számára a fúzió, mert elvei feladását követelné, és „mi a balközép közjogi programja nélkül?“, egy képlékeny anyag, amelyet a Deák párt beolvaszt magába, így elveik feladásával nem csak frakciókra szakad, hanem a kormánypártban is a megsemmisülés sorsára jutna – érvel tovább a konzervatív publicisztika.

Egy súlytalan, választó tömegeit és híveit elveszített balközép csupán eszköz lenne a kormány számára, amelyben továbbra is annak elvei érvényesülnének, ha a balközép jelenlegi állapotában, határozott program és pártegység nélkül lépne fúzióba.

A balközép számára ezek létfontosságú kérdések, s előbb ez irányban kell magát megerősítenie – tanácsolja nem kevésbé fondorlatos módon a Magyar Politika.

A fúzió azonban nem csupán a balközép számára idézne elő a további létét fenyegető helyzetet, hanem a Deák párt számára is kedvezőtlen, sőt veszélyes lenne – érvel a másik oldal felé a konzervatív publicisztika. Részint azért, mert egy csupán töredéknyi balközép párti, választói nagy részét elveszített néhány vezér egyesülése a kormánypárttal még nem lenne alkalmas arra, hogy „kifelé” megerősítse a kormánypártot és egy szilárd parlamenti többségét hozzon létre.

Másrészt viszont aziránt támasztottak kételyt, hogy a balközép vajon komolyan feladta-e közjogi álláspontját, vagy esetleg taktikából csupán elhalasztotta, s kormányra kerülése után majd ismét érvényre juttatni szándékozik függetlenségi programját. Ez esetben a balközép nem csupán a kormánypártot fenyegetné, hanem a közjogi alapot is, amelynek védelme pedig a kormány első feladata.

A konzervatívok mindazokat a félelmeket és jól ismert fenntartásokat igyekeztek színtani, és ismét felszínre hozni, amelyek eddig mindkét párt részéről a fúzió útját állták, s remélték, hogy mesterkedéseik legalább a fúzió elhalasztására, s számukra kedvezőbb formában való létrehozásra készítetik a kormánypártot, vagy a balközépet.

Míg a konzervatívok a kormánypárti liberálisok és a balközép közeledésének akadályozására törekedtek, a balközép vezeterei ennek egyre inkább sürgetésére tettek lépéseket. Csenátony, aki a fúzió egyik legkövetkezetesebb hívei volt, a Deák párt bizalmatlanságának eloszlatására a sajtón keresztül egyre inkább liberális jelszavakat kezdett hangoztatni, s sürgeti a pártok elvi alapon való csoportosulását, amely részint a liberális pártok egyesülésére hívja fel a Deák párti liberálisokat, másfelől mind a balközéptől igyekszik elhatárolni a konzervatívokat, mind az irántuk való Deák párti „zöm” bizalmatlanságát ébren tartani. Csenátony kijelentette, hogy azért tartaná kíváncsúnak a baloldal és jobboldal liberális elemeinek egyesülését, mivel e két irány egyébként is elvi egységben van, de a közjogi kérdésben sem lát ellentétet, mert ha a 67. XII. tc javítására lehetőség volna is, a balközép nem akarna semmi olyat, amit a Deák párt szabadelvű része ne szívesen fogadna.

A konzervatívok felé pedig nem kevésbé ügyes taktikával és nem minden hátsó gondolat nélkül javasolja... „Én óhajtom, hogy legyen egy valódi magyar conservatív párt. Vanak conservatív urak és vezéregyéniségek, de conservatív párt nincs. Pedig lehetne, mert Magyarországon több a conservatív hajlam és elem, mint bárhol a művelt Európában... A conservatív párt nem léte képezi parlamenti fejlődésünk legnagyobb nehézségét ez kétségtelen.

De nem lehetetlen, hogy ha a jobboldal liberális része és a balközép egy új pártot képeznének együtt, a nem csatlakozó elemekből is kitelne a conservatív párt alakulására egy tisztességes szám, mely bizonyára fölszaporodna a parlamenti küzdőtér csatái alatt báró Sennyey vezetésével.”¹³

A Csenátony által kezdeményezett hírlapi propaganda a kormánypárti liberálisok és a balközép elvi azonosságának hangoztatására, s a közjogi kérdésnek tudatosan háttérbe tartása „bizalomerosító” hatással volt a kormánypárti „zöm”-re, a konzervatívokat pedig élénk tiltakozásra készítette a lényegében elvi elszigetelésükre tett próbálkozás.

„...Hiába mondjuk nekik, hogy ők éppoly kevésbé liberálisok, mint mi nem vagyunk konzervatívok, sőt kizárólag konzervatív szerepet sem vállalhatunk magunkra, miután a 67-i egyezményt, mint alapot kivéve, alig van mit conserválni, annál több azonban, amit alkotni kell.

De amint mi csak nagyon tág értelemben vagyunk conservatívok, ellenfeleink épp oly szűk értelemben vett liberálisok”¹⁴ – tiltakozik felháborodott hangon, de különösen a „liberális elvhűsége” vonatkozóan nem kevésbé találóan a Magyar Politika.

Bár a balközépnek főleg Csenátony által vezetett vonala határozottan a Deák párti liberálisok felé igyekezett közeledni, s ennek érdekében, a konzervatívoktól és a szélsőbaltól is elhatárolódni a párton belül ugyancsak nagy befolyással bíró Tisza azonban korántsem foglalt el ilyen határozott álláspontot. A szélsőbaltól való elhatárolódást ő is igyekezett nyilvánvalóvá tenni, a konzervatívokkal szemben azonban fenntartotta az együttthaladás lehetőségét, s köztudottan jó kapcsolatát Sennyey Pállal.

Noha a deákpárt fúziós törekvései a konzervatívok hatalomra jutási esélyeit gyengíteni látszottak, reményeiknek azonban új lendületet adott az ország válságossá vált pénzügyi helyzete. „Meglehet létre jó a fúzió, le is fogja járni magát, nem hagyván egyebet maga után, mint a mai állapotok fokozatait, még általánosabb elégtelenséggel, még nagyobb feszültséggel és elcsüggedéssel.”¹⁵ – írja magabiztosan a konzervatívok lapja a pénzügyi állapotokra célozva.

A Lónyay bukását követő Szlávy kormányzat idején nemcsak a pártegység felbomlásának tünetei fenyegettek politikai válsággal, hanem súlyos helyzetet teremtett az államháztartás deficitjének egyre nagyobb arányú növekedése is.

Az előző kormányzattól örökölt hiányt csak fokozta a már második éve rossz termés, amely miatt a várt adók sem folytak be az állampénztárba. A helyzetet nehezítette, hogy a gazdasági életben és a nemzetközi pénzpiacokon is dekonjunktúra állt be, s a hitelfeltételek jelentősen megnehezültek. A kormány az esedékes visszafizetéseket csak úgy tudta teljesíteni, hogy kisebb kölcsönöket próbált szerezni, amely a pénzügyi csődtől ugyan egy időre megmentette az országot, de a kiszolgáltatott helyzetben felvett kölcsönök rendkívül előnytelen feltételeket szabtak a magyar kormányzat számára.

A helyzet egyre inkább válságossá vált, s a kormányzat a pénzügyi és a politikai csőd szélére került. Nyilvánvaló volt, hogy a pénzügyi helyzet válsága, a kedvezőtlen hitelfeltételek összefüggnek a kormányzat évek óta húzódó válságával, s a költségvetés stabilitásának visszaállítása, az állam hitelképességének rehabilitálása alapvetően összefügg a politikai konszolidáció megteremtésével, a kormányzat megerősítésével.

A helyzet súlyosságát fokozta, hogy a válság, a belső instabilitás fokozódása veszélyhelyzetbe hozta az Ausztriával fennálló közjogi megállapodást, a kiegyezést is.

A Magyarország „túlzott függetlenségét” egyébként sem túl jó szemmel néző bécsi kormánykörök, akik a dualista rendszer támadására minden alkalmat megragadtak, most kedvező lehetőséget láttak centralista érdekeik megvalósítására, a dualizmus megtámadására, s Magyarország függőségének fokozására. Mindez azt jelentette, ha nem sikerül sürgősen kilábalni a belső válsághelyzetből, kockára kerül a nagy nehezen kialakult államjogi megegyezés, s a birodalmi konszolidációt féltő uralkodó a bécsi kormánykörök nyomására esetleg beavatkozó intézkedéseket tesz az abszolutista kormányzás irányába.

A Deák párt számára ebből az a tanulság adódott, hogy fokozza a közeledését a balközép irányba és egy koalíció létrehozásával kísérelje meg a helyzet konszolidálását.

A jobb és baloldali ellenzék nem mulasztotta el a kormány pénzügyi politikájának fokozódó bírálatát; Tisza és Sennyey élénken tiltakozta az adók további emelése ellen, s úgy látszott balkormányzati kérdésekben - kisebb véleménykülönbségektől eltekintve – elvi egyetértésben vannak, amelyet a konzervatív sajtó nem mulasztott el hangoztatni.

A konzervatívok a válságos helyzetben saját hatalomra jutásuk kedvező esélyeit látták, s arra számítottak, s azt igyekeztek a nemzet és az uralkodó előtt meggyőzően igazolni, hogy

„utolsó lehetőségként” fellépésük szükségszerű és elkerülhetetlen lesz, ha fenn akarják tartani a kialakult államjogi helyzetet.

Belső viszonyainál fogva a Deák párt alkalmatlannak látszott a kormányválság megoldására, a balközép vagy a vele való fúzió pedig közjogi elvei miatt az uralkodó előtt és a két párt között egyelőre fennálló bizalmatlanság miatt még nem jöhetett reális lehetőségként számításba, s a konzervatívok úgy vélték, a pénzügyi helyzet rohamos romlása az uralkodót sürgős lépésre kényszerítheti, s csak idő kérdése lehet a konzervatív kormány kinevezése.

„Hogy az ország mily rohamos lejtőn van: államhitel és pénzügyi állapotait mutatják.

Hanem addig, míg a fölség és a nemzet zöme belátja, hogy a pénzügyi rendszerváltozást politikai rendszerváltozásnak kell megelőznie – addig még egy kis idő el fog múlni.”¹⁶ – érvel a Magyar Politika, az önbizalom nem minden hiányával.

A konzervatív kormányzat elvek megvalósításához különösen jó lehetőségnek látszott a pénzügyi válság, így burkoltan, a takarékoság jelszavával fedve kedvező alkalmat láttak a liberális politikai intézmények korlátozására irányuló törekvéseik megvalósítására anélkül, hogy nyíltan konzervatív programmal kellett volna fellépniük, amely a hazai politikai erőkből esetleg nyílt visszautasítást válthatott volna ki.

Sennyey mindenképpen el akarta kerülni a politikai elszigetelődést, ezért programjában az államháztartás helyreállítását, takarékosági intézkedéseket hirdetett meg, amelyek azonban mélyreható kormányzati, közigazgatási reformokkal voltak összekapcsolva, melyek szükségességét a pénzügyi helyzet súlyosságával kívánt igazolni.

A takarékoság mottója olyan, amelyet én szívesen írok a konservatívok zászlajára és meg vagyok győződve, hogy e zászló alatt megnyerem a nemzet többségét. De sokkal komolyabbnak tartom a pillanatot – semhogy én a zászlót harczra akarnám bírni. Köztünk szeretném kitűzni, mint a közegyetértés azon jelvényét, mely körül mindnyájan sorakozhatunk anélkül, hogy elveinkből feláldoznánk bármis is.”¹⁷ – hangsúlyozta Sennyey képviselőházi beszédében is a publicisztikában már többször kifejtett programot.

Úgy látták a helyzet kulcsa a pénzügyi helyzet megoldásában van, s mint hogy a többi pártnak vagy frakciónak nem volt pozitív programja ennek megoldására, abban bíztak, hogy egy következő kormányban, ha az tartósan fenn akar maradni és azt csak a pénzügyi helyzet konszolidálásával érheti el, mindenképpen szükség lesz tanácsaikra, közreműködésükre.

Kedvező helyzetüket látszott erősíteni az is, hogy Sennyey, mint a Hitelbank elnöke jó kapcsolatban volt az osztrák Rotschild bankházzal, s több mint sejtetni engedte, hogy a hitelüket vesztett magyar kormányférfiakkal szemben kedvezőbb hitelfeltételeket tudna megszerezni és újabb hiteleket felvenni az állampénztár rendezésére.

A pénzügyi helyzet rendezésére való alkalmasságuk bizonyítása mellett a konzervatívok meg-megújuló offenzívával támadták a liberális kormányzat gazdálkodását és politikáját, amely – érvelésük szerint – nem a valóságos viszonyoknak megfelelően rendezte be politikai intézményeit...”nagy, s gazdag birodalomra számított – de ilyen szegény országra túlságosan költséges, politikailag pedig felesleges.” Arról igyekeztek meggyőzni a közvéleményt, hogy a liberális politika végveszélybe sodorja az országot, ezért félelmet szándékoznak kelteni, s a közvélemény nem is teljesen alaptalanul élő aggodalmát felszítani, hogy a nemzeti önállóság forog kockán „... mert, ha nem sikerül államháztartásunkat úgy rendeznünk, hogy annak terheit rendszerint elbírja a nép, akkor elvesznek nemcsak a képzelt liberális vívmányok, hanem elvesztjük állami önállóságunkat is. Az államháztartás kérdése ma az állami lét kérdése.”¹⁹ – jegyzi meg fenyegetően a Magyar Politika, minthogy pedig más pártnak nincs erre vonatkozó pozitív programja, vagy a birodalmi beolvasztás, vagy a konzervatívok „mentő” közreműködése – sugallja a „megoldást” publicisztikájuk.

A pénzügyi krízis azonban egyelőre nem hozta meg a konzervatív politika várt sikerét, a nemzeti közvélemény bizalmát nem sikerült megnyerniük – a pénzügyi csődöt pedig

Andrássy közbelépésével, Bismarck támogatásával a német Rotschildoktól szerzett kölcsönrel – ha megoldani nem is, de átmenetileg sikerült elkerülni.

A konzervatívokkal szemben dolgozott, az uralkodónál nagy befolyást szerzett Andrássy is, aki inkább személyes és taktikai, mint elvi okokból a Deákpárt és a balközép fúzióját támogatta és erről igyekezett meggyőzni a balközép irányában bizalmatlan uralkodót.

1873 végén a kormányválság egyre inkább elkerülhetetlennek látszott, s a kormány iránti bizalmatlanságot mutatta a pénzügyek vizsgálatára és javításának kidolgozására létrehozott ún. 21-es bizottság, amelyben már kormánypárton kívüli képviselők is voltak. A bizottság tagja volt Sennyey is, aki itt fejtette ki először részletesebben „takarékosági” programját, s mint ennek eszközét, közigazgatási reform elképzeléseit.

A Szlávy kabinet bukása az év elején már nyilvánvaló volt, nem kevés problémát jelentett azonban az új kormány kinevezésének kérdése, amelyet a gazdasági és belső politikai helyzet egyaránt nehezített.

A Deák párt zöme és maga Deák is a balközéppel való fúzió mellett volt. A balközép egy része is ezt szorgalmazta, Tisza azonban még óvakodott az egyértelmű elkötelezettségtől, s ez egyelőre időszerűtlenné tette egy fuzionális kormány létrehozását.

A Deák párton belül Lónyay és hívei a párt újjászervezését akarták elérni. A konzervatívok pedig Sennyey vezérletével kívántak, egy közelebbről meg nem határozott kormányt.

Andrássy azonban, aki a válságos helyzetben egyre inkább igyekezett befolyását érvényesíteni az uralkodónál a magyar ügyekben sem Sennyeyt, sem Lónyayt nem támogatta.

Az uralkodó azonban maga is bizalmatlan volt a két frakcióvezérrel szemben. Lónyayt korábbi botrányai miatt tartotta alkalmatlannak a válságos helyzetben levő párt megszilárdítására. Sennyeyt pedig a konzervatívok önkényuralmi szereplésének kudarcai miatt nem nagy bizalommal látta volna a kormány élén.

Annak ellenére, hogy a magyar politikai közélet nagy része koalíció ellenes offenzívába kezdett, mind a Deák párt jobboldala, mind a balközép baloldala és a szélsőbal is, Andrássy és Szlávy javaslatára az uralkodó elfogadta azt a lehetőséget, hogy Tiszával tárgyaljon a kormányalakítás kérdése felől.

Tisza azonban még nem látta a helyzetet megérettnek a kormányra lépésre, ezért – noha nem zárkózott el a kabinet alakítás gondolatától – inkább taktikai lépésként, a döntés elhalasztására, óvatos formában fenntartotta a 67-es törvények kisebb változtatási szándékát, amely egy időre megszakította a tárgyalásokat. A haladékot Tisza több okból is szükségesnek tartotta. Részint azért, mivel – ez pártjában is aggodalmat keltett – nem látta módját miként lehetne az államháztartásban kedvezőbb helyzetet teremteni, s az nem volt kétséges, hogy amennyiben ez kormányának nem sikerülne, nem kerülhetné el a bukást.

Másfelől a 67-es alap nyílt elfogadásától is óvakodott egyelőre, mivel tartott pártjának a „mérsékelt” baloldaliak, főként Jókai és Simonyi részéről az egyesülés iránt megnyilvánuló éles ellenszenvtől és a pártszakadás veszélyétől. Időre volt szüksége, hogy az ingadozókat és mérsékelteket meggyőzze a fúzió előnyeiről: egy túl korai lépéssel saját pozícióit is veszélyeztette volna az alakuló kormányban, ezért egyelőre tartózkodott minden határozott állásfoglalástól a fúzió kérdésében.

4. Tisza és Sennyey együtt kormányzásának tervei

1874 áprilisában megalakult a Bittó-Ghyczy kormány, amelyet már a kortárs közvélemény is a fúzió előkészítésének tartott, s amely már összetételét tekintve is „átmenetet” képezett a Deák párt és balközép között.

Már a balközép mérsékelt konzervatív elveinek érvényre jutását, az „erőskezü kormányzat” koncepcióját jelezte az 1874-es választójogi törvény, amely a vagyoni cenzus emelésével tovább csökkentette a választásra jogosultak számát. A balközép jobbra tolódását mutatja, hogy míg 1872-ben Lónyayval szemben határozottan elvetették a választók csökkentésére irányuló törvényjavaslatot, most támogatták annak elfogadását. A balközép, s különösen Tisza kormánya kerülésének egyre nyilvánvalóbb bekövetkezése a konzervatívok számára is új reményeket jelentettek.

Köztudomású volt Sennyey és Tisza jó kapcsolata, s „elvi” egyetértésük a kormánypolitika bírálatában, s a „konkrét célokat” illetően, amelyet mindkét fél részéről igyekeztek kihangsúlyozni. „És mindön másnap Tisza Kálmán üdvözlé báró Sennyey Pál abbeli kijelentését, hogy nagy fontosságú kérdésekben lehetséges a pártok közreműködése anélkül, hogy elveiből bárki bármit feláldozna – akkor igen sokan anticipálva ténynek a jámbor óhajást, azt mondták, hogy kész a koalíció.”²⁰ – írja sokat sejtetően a Magyar Politika 1874. végén.

Hogy a konzervatívok nem teljesen alaptalanul számítottak egy konzervatív - balközépi kormány létrejöttére, azt Tisza magatartása is alátámasztotta. A balközép vezére, bár a kormánypárttal való fúziót kívánatosnak tartotta, nem foglalt állást azonban határozottan a tekintetben, hogy ennek melyik szárnyával látja megvalósíthatónak az egyesülést, felszólalásaiból, beszédeiből pedig arra lehetett következtetni, hogy erős hajlama van a konzervatívokkal való együtt haladásra, csupán ennek formai tisztázásra van szükség.

1875. újravi beszédét a konzervatív publicisztika, mint a koalícióra való hajlandóság kifejezett tényét adja hírül: „Tisza Kálmán újravi beszéde új eszméket nem tartalmaz, új programot nem képez. Ismétli a balközép vezérének abbeli óhaját... azon több ízben nyilvánított szükségérzetét, hogy a jobboldal egy részével szövetséget kössön – s bizonyos elvi főntartásokkal koalícióba lépjen.”²⁰

Tisza számára a Sennyeyvel való együttműködés bizonyos elvek közösségen kívül taktikai okokból is kívánatosnak látszott. Nem csak szívesebben kormányozott volna együtt a hasonló kormányzati elveket, az erős kormányhatalom elvét valló Sennyeyvel, mint az esetleg az ezzel szemben akadályokat gördítő liberális „zömmel”, hanem saját hatalmának megszilárdításában is úgy vélte szüksége van a konzervatív vezérre.

Mivel a kormánynak maradás esélye még mindig a pénzügyi helyzet megoldásának képességén függött és Tiszának, mint ismert nem volt erre vonatkozóan határozott programja, s eziránti aggodalma nem kis részben oka volt a kormányelnöki megbízatás elfogadása halogatásának, ezért Sennyeyre kívánta bízni a pénzügyek kezelését.

Ha ez mégsem sikerülne Sennyeynek, akkor a konzervatívok járódnának le, s így nem Tisza és a balközép közvetlen kudarca lenne – s a konzervatív politika sikertelensége esetén Tisza pozíciói még inkább megerősödnének.

Sennyey és a konzervatívok, hogy a Tisza –féle „liberális” kormányzatban való részvételre alkalmasságukat bizonyítsák és a közvélemény előtt magukat igazolják, igyekeztek liberális jelszavakkal fellépni, s magukat „józan és mérsékelt” szabadelvűként feltüntetni.

Míthogy a közvéleményben – nem is teljesen alaptalanul – aggodalmat keltett a konzervatívok önkényuralmi szerplése, s a parlamentizmussal szembeni korábbi állásfoglalásai, ezt igyekeztek eloszlatni, s széleskörű ideológiai offenzívával parlamentáris elveikről meggyőzni a közvéleményt.

Kecskeméthy Aurél hosszú cikksorozatot indít Irányelveink címmel a Magyar Politikában annak bizonyítására, hogy a konzervatívok mennyire alkalmazhatatlannak tartják az abszolutista kormányzást a jelen viszonyok között. Ezt igyekezett megerősíteni Sennyei Pál is sokat a konzervatívok parlamentáris elveinek bizonyítékaként emlegetett parlamenti beszédében:

„Épp oly fönnen hirdetem, hogy az alkotmányos népképviselői rendszeren alapuló parlamentáris szerkezet szívünk minden buzgalomával fenntartandó. Ez uraim köztünk kérdés tárgyát nem is képezheti és ha mégis megemlíteni szükségesnek és hasznosnak tartom: teszem ezt csupán azért, hogy a világ és az ország előtt a kételynek még az árnyéka se támadhasson afölött, hogy e hazában nincs párt, nincs árnyalat, amely a parlamentáris rendszeren kívül keresné politikájának érvényesítését, óhajtaná célzatainak elérését.”²¹

A liberális közvélemény megnyerését célzó beszéd a konzervatívok körében azonban már nem aratott osztatlan egyetértést, s pártjából többen úgy vélték, Sennyei „túl messzire ment” a liberális elvek hangoztatásában.

A konzervatív vezér határozott irányultságát jelzi az aggodalmakra adott válasza, amely mutatja azt a törekvését, hogy már nem csupán a konzervatívok között, hanem Tiszával keresi a szövetséget, s hogy ennek érdekében csoportja egy részét is kész lenne feláldozni:

„Szándékosan égettem fel magam mögött a hidat: nem akarom, hogy kitéve legyek e nemű kísérleteknek, vagy ily célzatokkal rám számítsanak.”²² – jegyzi fel naplójában a Sennyeivel folytatott beszélgetésből Kecskeméthy Aurél.

Tisza és Sennyei együttműködésének a két vezér nem látta akadályát, s bár programjukban voltak eltérések, ezek azonban nem jelentettek elvi akadályt egymás iránti és együttműködési szándékuk irányában.

Alapvető azonosságot jelentett programjukban, hogy mindketten elleneztek a kormány adópolitikáját, az egyenes adók növekvő emelését. Egyetértettek abban is, hogy meg kell erősíteni a kormányhatalmat a megyei hatáskörök szűkítésével és korlátozásával, s hogy a takarékoságot elsősorban a törvényhozás és közigazgatás terén kell megtenni, eltérés csupán abban volt, hogy Sennyei a kormányzati hatalom növelését az adminisztráció korszerűsítésével kívánta elérni, míg Tisza taktikai okokból hangoztatta a „megyei autonómiák” csorbíthatatlanságát, de a végeredményt tekintve „az erőskező kormány” elve mindkettőben azonos volt.

Míg Sennyei nyíltan hangoztatta a megyék politikai hatáskörének szűkítését, Tisza ezt óvatosabb, burkoltabb formában kívánta végrehajtani, s ezért igyekezett elérni, hogy a törvényhatóságok a municipalizmus keretében is éppen olyan engedelmes és megbízható szervek legyenek a kormányhatalom kezében, mintha nem volnának önálló önkormányzati szervek.

A bankkérdésben eleinte voltak ugyan különbségek Sennyei és Tisza álláspontja között, Tisza ragaszkodott az önálló bankhoz, Sennyei ezt nem látta különösen fontos kérdésnek, de nem is ellenezte, s később már maga is hajlott az önálló nemzeti bank létrehozása felé.

Tisza politikai intézményekre vonatkozó elképzelései nem csupán a közigazgatás modernizálása terén voltak konzervatívabbak Sennyeinél, hanem abban is, hogy programjában élesen ellene volt a közigazgatás és igazságszolgáltatás szétválasztásának, s ennek újbóli összevonásával akart megtakarításokat elérni, míg Sennyeinél ez a kérdés nem ilyen élesen és csupán az első fokon jelent meg kíváncsalmként.

A két pártvezér elvi egyetértése és jó kapcsolata ellenére a konzervatívok joggal tartottak attól, hogy a balközép és a Deák párti liberálisok közeledése esetleg megghiúsíthatja elképzeléseiket, s kiszorulnak az új hatalmi szerkezetből.

A bizonytalan pártviszonyok miatt az uralkodó hajlott arra, hogy jobb híján megtartsa a Bittó-Ghyeczy kabinetet. Sennyei ezzel szemben arra agitált, hogy az 1875. évi költségvetést minimális többséggel szavazzák csak meg, hogy az uralkodót eltérítsék ettől a szándékától, s véglegesen lejártnak tekintse a Deák párti kormányt.

A birodalmi ügyek alakulása, különösen a keleti kérdésben várható fejlemények meggyorsították az eseményeket: sürgetővé vált egy erős magyar kormányzat létrehozása és Andrassy már ennek tekintetbe vételével vette kézbe a magyar kormány alakításának ügyét.

Andrassy tájékoztatta Tiszát a birodalom külügyi terveiről, igyekezett rábírni, hogy ennek érdekében fenntartás nélkül fogadja el a 67-es elveket.

Tisza, minthogy a kormányra lépésre a helyzetét maga is kedvezőnek találta, tárgyalni kezdett Sennyeyvel, Lónyayval és a Deák párti liberálisokkal a kormányba lépést illetően, szándékaik kipuhítására. A Tisza és Sennyey közötti tárgyalások úgy látszott mindkét fél számára megnyugtatóan alakulnak, s megállapodásuk Sennyey pénzügyminiszterségéről már csaknem bevégzett ténynek számított.

Elvi egyetértésüket, együttműködési szándékukat mindketten kinyilvánították, s egymás iránti vélekedésükről Lónyay így számolt be: „Sennyey maga volt nálam, s hozzá azon kérdést intéztem, hogy van Tiszával, ő azt mondta jól, hidd el ő olyan conservatív, mint mi ketten.”

Tiszához viszont a felség intézte azon kérdést, hogy van Sennyeyvel: „Ő azt mondá ,jól: ő nem klerikális és jó alkotmányos érzelmű.”²³

Az uralkodó és Andrassy előtt Tisza hangsúlyozta Sennyeyhez való ragaszkodását, ezt azonban nagyrészt azzal a taktikai szándékkal is tette, hogy a korona számításait és az erőviszonyokat megismerje. A Sennyeyvel alakítandó koalíciós kormány gondolata sem Andrassy, sem az uralkodó, sem a hazai politikai közvélemény előtt nem volt rokonszenves. Andrassy politikai terveihez szilárd kormányalakultra volt szükség, Sennyey pedig kijelentette, hogy a koalíciós formát tartja alkalmasabbnak, amelyben a pártok megőrizhetik jellegüket. Andrassy ezért is bizalmatlan volt egy konzervatív balközépi kormánnyal szemben, s az uralkodó előtt is kifejtette azt a nézetét, hogy csak a Deák párt és a balközép fúziója hoz létre olyan erős kormányalakulatot, amelynek stabilitására számítani lehet.

Sennyey pozíciói az uralkodó előtt sem voltak túlságosan kedvezőek, elsősorban a hadsereg költségvetésének csökkentésére irányuló programja miatt, amely a katonai ügyekben hajthatatlan uralkodót elhidegítette irányában.

Mindezek ellenére Tisza nem tett le a Sennyeyvel való együttműködés gondolatáról, nem is titkolta, hogy kabinetjében a konzervatív vezér a pénzügyi tárca várományosa, s ettől az együttműködéstől várja az államháztartás rendbehozatalát, s pozícióit általa látta leginkább megerősíthetőnek. A kormányválság elhúzódása, a megoldatlan belpolitikai helyzet nem kis aggodalommal töltötte el az uralkodót és Andrassyt, s nem csupán a külügyek várható alakulása miatt, hanem belpolitikai szempontból is fontossá vált az erős, szilárd kormányzat, hiszen közelgett a gazdasági kiegyezés megújításának ideje, amelyhez egy kiegyezéspárti, hatékony kormányzat működésére volt szükség. Ezzel kapcsolatos kételyeiről és aggodalmairól Andrassy titkos táviratban számolt be az uralkodónak: „Tisza itteni nyilatkozatával ellentétben a Sennyeyvel való kombinációt akarja megvalósítani. Azt hiszem, hogy Tisza pillanatnyi nyomás alatt cselekszik és az új kabinetnek ezzel a koalícióval felfelé és a Deák párt felé nagyobb ellenálló erőt akar biztosítani. Egy ilyen kombináció előnyei az ő számára is csak futólagosak lehetnek. Viszont egy helytelen pártösszetétel következményei – ezt már Tisza is tudhatja – évekig éreztetik hatásukat.

Egy alkotmányos kormány lehetőségének első feltétele olyan két párt létezése, amely két párt kormányzásra képes. A Tisza féle kombináció nemhogy közelebb, hanem messze vezetne ettől a céltól. Egy Sennyey-Tisza minisztérium belülről őrlődik fel, vagy ha ez nem következik be, akkor az lesz a hatása, ezzel szemben csak a szélsőbal kabinet lesz lehetséges.

Egyik sem kívánatos a kettő közül. A kiegyezés revíziója olyan kabinetet tesz szükségessé, amely jobban, mint valaha megfelel a korona intencióinak, mert csak egy ilyen kabinet tud olyan pártatlan lenni, hogy a közösség javának legjobban megfelel.”²⁴

Andrássy minden meggyőző érvelése ellenére az uralkodó bizalmatlan volt Tisza iránt korábbi függetlenségi elvei miatt, s nem bízott az „elvfeladás” őszinteségében, s tartott egy esetleges baloldali fordulat lehetőségétől. Alapvetően ez az aggodalom indította arra a gondolatra, hogy Sennyeynek és csoportjának kormányon kívüli „kormányképes ellenzék” szerepkörét szánja, amely a konzervatívok „tartalékként” való alkalmazását egy nem kívánt baloldali fordulat esetén a kormányra való kinevezésüket lehetővé tenné.

A konzervatívokkal való politikai terveit több, mint sejtetni engedte, amikor szűk körű udvari fogadáson Sennyeynek a pártalapításra vonatkozóan tett biztató célzást: „kívánatos lenne egy konzervatív párt alapítása. Önnek erre meg lenne a képessége.”²⁵

Ehhez a tervéhez való határozott ragaszkodását jelzi, hogy egy udvari kihallgatás alkalmával, amikor a fuzionális kormányalakítás előtt Tisza, Kerkápoly és Csengery Sennyey kormányba lépésének kívánalmával állt elő, az uralkodó válaszában határozottan a kérés ellen foglalt állást, ...”ezt magasabb politikai szempontok nem engedik meg nekem..., Sennyeynek saját érdekében is áll, hogy a kombináción kívül maradjon.”²⁶

Bár Sennyey pozícióit az uralkodónál 1875. januárjában elmondott képviselőházi beszéde – amelyben a hadügyi költségekre is kiterjesztette a redukciót – megingatta és neheztelést váltott ki, ennek azonban „jó aulikus” érzelmeiről meg volt győződve, míg Tiszával szemben ez iránt kételyei voltak, így Sennyeyvel szembeni bizalma még mindig nagyobb volt, mint a balközép vezére iránt.

Andrássy azért sugallta és támogatta Sennyeynek kormányképes ellenzék szerepkörében való megjelenését, mivel egyrészt könnyebben rábíratónak vélte az uralkodót Tisza kinevezésére, ha kudarc esetén biztosítékot is lát a kiegyezés fenntartására, másrészt remélte, hogy erre nem kerül sor, s Sennyeyt távol tarthatja a kormánytól.

„Sohasem volt Felségednek kellemesebb minisztere, mint Tisza Kálmán lesz.”²⁷ – igyekezett meggyőzni az uralkodót, aki aggodalmait és bizalmatlansága miatt erősen hajlott arra, hogy megtartsa a Bittó-Ghyczy kabinetet.

Andrássy, akinek külpolitikai terveihez szükséges volt a birodalmi egységet garantáló erős magyar kormányzat létrehozása a Deák párt és a balközép fúzióját látta erre legmegfelelőbbnek, s ismerve Tisza politikai ambícióit az uralkodónál ennek érdekében igyekezett közbenjárni. A meggyőzés hatékonyságát mutatja, hogy az uralkodó jóváhagyta, hogy kormányalakítási tárgyalásokat kezdjen Tiszával, amelyről így számolt be:

„Miután a dologi kérdésben Tiszával egység jött létre én megbíznám őt a kabinetalakítás kísérletével anélkül, hogy neki Sennyeyt javasolám és ha ő javasolja, nem tennék ellenvetést: ebben az esetben azonban át kell neki engedni, hogy előzetesen a programot Sennyeyvel összeegyeztesse, csak ha Tisza nem válna be, vagy nem tud Sennyeyvel programot összeegyeztetni, akkor kellene a mostani kabinetet a további kormányzással megbízni.”²⁸

Bár Tisza továbbra is ragaszkodott kabinetjében Sennyey részvételéhez, Sennyeyben azonban a programegyeztetési tárgyalások során egyre inkább felébredtek az aggodalmak, hogy a Tisza által vezetett kabinetben a konzervatívok esetleg lejárádnának, s a hatalmi szerkezetben is háttérbe szorulnának, ha Tisza a közigazgatási kérdésben ragaszkodik álláspontjához.

Sennyey nehéz helyzetbe került, s döntési dilemmájáról a személyéhez közelálló Kecskeméthy Aurél így ír:

„Sennyey csak az esetben menne bele a combinatióba, mint pénzügyminiszter, ha eszméinek keresztülvitele iránt biztosítékot kap.

Pénzügyi politikát nem csinálhat, ha mellette vármegyei politikát üz társa. Előleges kiegyezés nélkül nem fogad el tárczát. Nehéz a helyzete: elfogadni, s le nem járni magát, el nem fogadni anélkül, hogy rá foghassák, nem jött létre az üdvös combinatió.”²⁹

A Sennyeyvel való megegyezés nehézségei és Andrássy meggyőzése, hogy Sennyey nélkül is kedvezőek a pozíciói, Tiszát arra készítették, hogy lemondjon a konzervatív vezérrel

való kabinetalakítás gondolatáról. A balközép vezére jól átlátta, hogy a helyzet neki kedvez, a birodalmi érdekeknek szüksége van a balközép közreműködésére, s ebben a pozícióban Sennyeyvel szemben is kinyilvánította „elveihez” való ragaszkodását, s hogy a kormány domináns tényezője kíván lenni. Sennyey és a konzervatívok számára – akik úgy vélték, hogy Tisza mellett érvényesíthetik befolyásukat – ez a helyzet már nem felelt meg, s elálltak a kormányba lépés gondolatától azzal a szándékkal, hogy kormányon kívüli ellenzéki párttá szerveződve opponálja, „ellenőrizze” a kormány tevékenységét addig is, míg kedvezőbb lehetőségek, feltételek adódnak a kormányzati hatalomban való közvetlen részvételre.

A fúzió előestéjén Sennyey már sorra elvi nyilatkozatokat bocsátott ki, amelyben jelzi elvi különállását a kormányzásra létrejött új, fuzionált párttól és bejelenti konzervatív pártalakítási szándékát.

A balközép, a Deák párt és az udvar közötti hosszas tárgyalások után március 7-én megalakult a fuzionális kormány Weinkheim Béla báró vezetésével és Tisza belügyminiszterségével, a politikai illendőség kívánalmára, mely a számbeli kisebbségben levő pártból való miniszterelnöki kinevezést egyelőre nem tartotta „illőnek”.

Tisza a belügyminiszteri tárca birtokában viszont kedvező lehetőséget kapott arra, hogy az 1875-ös választásokra már ebből a pozícióból többséget biztosítson a parlamentben pártjának és magának.

5. A Szabadelvű Párt Jobboldali ellenzéke

A balközép és a Deák párt Szabadelvű Párttá egyesülésével egy időben Sennyey Pál bejelentette, hogy nem lép be a fuzionált kormányba, hanem jobboldali ellenzék néven külön pártot alapít. A pártalapítás nyitányaként tetté közzé az ún. Zempléni pontokat, a jobboldali ellenzék programját és ekkor indult a Magyar Politika utódaként a Kelet Népe napilap, amelynek névválasztása sem teljesen esetleges. Halász Imrének, a Közérdek főszerkesztőjének javaslatára Sennyey választotta ki a napilap nevét, nyilvánvaló utalással Széchenyi eszméire, annak „jogutódaként” való felvállalására és „érvényre juttatási” szándékára.

A jobboldali ellenzék tagsága a kormánypárttal szemben elenyésző volt, mindössze harminc körüli képviselőt számlált. A Deák párton belüli konzervatív csoportnak csupán egy része csatlakozott a jobboldali ellenzékhez, más része pl.: Somsich, Zsedénye a kormánypártban maradtak. Csatlakoztak a konzervatív párthoz a liberális nagybirtokosság képviselői, elsősorban Lónyay hívei közül (aki lemondott az önálló pártalapítás gondolatáról, s híveinek szabad belátására bízta, hogy melyik párthoz csatlakoznak) néhányan. A párt prominens képviselői – „a hadsereg nélküli vezérek”, ahogyan a korabeli publicisztika emlegette őket – Sennyey Pál, a nagytekintélyű vezér mellett Apponyi Albert, Zichy Nándor, Kállay Béni (a Kelet Népe főszerkesztője), Szögyény László, Üményi Miksa, Dessewffy Aurél (a hasonló nevű reformkori konzervatív pártvezér fia), Széchenyi Pál, Beöthy Ákos, Lipthay Béla.

Noha ténylegesen nem tartoztak a párt tagjai közé, az ellenzéki szerepkört nem vállalták, de a kormánypárt tagjai között többen voltak olyanok, akik nem is nagyon titkoltan konzervatív elvűeknek tartották magukat, s akikre a konzervatív párt kormányra jutása esetén számíthatott volna. A politikai közvélemény mérsékelt konzervatív irányba tolódása egy sikeres konzervatív pártpolitika esetén, kedvező lehetőséget jelenthetett volna, s nem minden esély nélkül hódíthatott volna a kormánypártban is. Sennyey emiatt már a párt névválasztásával is igyekezett elkerülni a liberális és konzervatív elvek konfrontációjának hangsúlyozását, s a konzervatív név közvéleményben – mindenekelőtt korábbi szerepei miatti – rossz hangzását, s pártjának a jobboldali ellenzék nevet adta, amely sokkal inkább utalt a baloldallal való

szembenállásra, mint a Szabadelvűnek nevezett kormánypárttal való ellenzékre és elvi ellentétre.

A párt kinyilvánított célja: Deák alkotásának, a kiegyezésnek megőrzése, mind a „túlzottan” liberálisok politikájával, mind a közjogi alapon ellenzéki szélsőballal szemben. Álláspontjuk szerint a kiegyezésben foglalt közjogi helyzet fenntartásának feltétele olyan szilárd kormánypolitika, amely hatékonyan képes megvalósítani a polgári átalakulást, a gazdaságfejlődés kibontakoztatásának folyamatát, s amelyhez a konzervatívok alternatív programjukkal kívántak hozzájárulni, s „haladásra” ösztönözni a kormánypártot, mert – mint a Magyar Politika érvelt – „minden kormánypártban fölébredhet a vágy halasztani az előrehaladást – ha nem áll vele szemben egy olyan ellenzék, melynek létezése és magatartása folytonos figyelmeztetés arra nézve, ha a kormányzat fenn akarja tartani létének jogosultságát, vagy föladatok nehézségei előtt kitérni ne akarjon.”... Egy erőteljes és kormányképes jobboldali ellenzék nélkül a kormánypárt csakhamar elvesztené izmainak ruganyosságát ama nagy kérdések tárgyalása körül, amelyek gyors és helyes megoldásától függ hazánk jövője.”³⁰ – írja az alakuló kormánypárttal szemben kibontakozó támadás során a konzervatív publicisztika.

A konzervatívok külön pártalakulásának ki nem mondott, de sejtetni engedett célja, egy kormányképes „tartalékcsoport” felállítása arra az általuk valószínűnek tartott és remélt esetre, ha az újonnan létesült fúzió is kormányképtelenné válna. Sennyey több okból is bízott abban, hogy a kormánypárt nem lesz szilárd, s főképpen tartós alakulat.

Abban reménykedtek, hogy a rossz pénzügyi viszonyok, a kormánypárt belső elvi ellentétei, a küszöbön álló gazdasági kiegyezés megújítása kielezlik az ellentéteket, s hamarosan válságba juttatják a Tisza-féle kormányzatot is.

A konzervatív pártalakulat és a megélénkülő publicisztikai offenzíva ennek felszínre jutását igyekezett siettetni és elősegíteni.

Ebből a szándékból indítatva vették vizsgálódás alá mind a parlamenti beszédekben, mind a publicisztikában a kormánypárt egységének bizonytalanságát, s belső ellentéteit igyekeztek hangsúlyozni.

„Ha már most keresem, hogy melyik volt azon eszme, amelyet a kormány előtérbe állított, hogy a párt körülötte csoportosulhasson, mely ne tisztán csak hatalmi coalitio, hanem valóságos politikai párt legyen: kénytelen vagyok bevallani, hogy azt nem vagyok képes feltalálni. Látjuk azt, hogy a kormány pártját nem egy bizonyos eszmének előtérbe állítása és az a körül csoportosulás által, hanem inkább az eszmék előtérbe állításának lázas körülése által egy valóságos – hogy úgy nevezem ideophobiával létesítette.”³¹ – tették szavá a képviselőházban a kormánypárt „elvnélküliségét”, nem minden malícia és provokáció szándéka nélkül.

A konzervatívok Tiszát minden eszközzel elvi nyilatkozat kiadására igyekeztek rábírni, ez ugyanis hatékonyabb offenzívát tett volna lehetővé számukra, s ha Tisza bármilyen elvi állásfoglalást tesz közzé, a konzervatív támadás számára megfelelő alapot szolgáltatott volna. Ha konzervatív elveket hangoztat, a Deák párti liberálisokkal kerül szembe, ha túlzottan liberálisnak mutatkozik, a Deák párti politika csődjét vállalja magára és saját korábbi híveivel is szembe kerül. Ha a közjogi kérdésben foglal el határozottabb állást, ismét mindkét pártcsoport részéről bizalmatlanságot kelthet. A függetlenségi elvek hangoztatása ezen kívül az uralkodóval való szembekerülést is veszélyeztetheti.

A konzervatívok, taktikájukkal a kormányképesség feltételeit igyekeztek Tisza kormányával szemben megingatni, részint arra törekedtek, hogy az elvi különbségek miatt minél több legyen a gravitáns elemek száma, s a kormánypárt kisebbségbe kerüljön, részint az uralkodó bizalmának megingatásával – amely reményeik szerint – a konzervatívok fellépését tenné szükségessé.

„Ha a balközép és a jobboldal között nem jön létre fúzió, akkor a fúzió után sem lesz biztos megoldás kialakulva ... Ha Tisza Kálmánnak nem sikerül, ami céloztatik, ti. egy compact többségre támaszkodó cabinetnek alkotása – a tárgyalások folytatatni fognak a ma-

gyar parlamentnek többi kiválóbb tagjaival, s legközelebb báró Sennyeyvel. A korona csak többséggel rendelkező kormányt fogadhat el, ez az első szempont, s a második szintén lényeges föltétel – az hogy a többség által felölelt program és irány a korona helyeslésével találkozzon.³² – érvel esélyeiket illetően a konzervatív publicisztika.

Tisza azonban a konzervatívok minden kihívása ellenére óvatos volt, s tartózkodott bárminemű eszmei állásfoglalástól, s azt igyekezett hangsúlyozni, ami a pártot összetarthatta, s következetesen elkerülte távlati reformprogram megfogalmazását, amelyből elvi álláspontjára következtetni lehetett volna.

„A szabadelvű párti programbeszédekben az állítatik, hogy a reformkérdések a későbbi időkre tartoznak, hogy elvi álláspontok kijelölése a jövő dolga és jelenleg csak pénzügyi rendezésünk áll első sorban.” – bírálja a Kelet Népe, bár nem sokkal előbb még Sennyey is úgy érvelt, hogy az elvi különbségek a közvetlen cél: az ország pénzügyi válságának felszámolása érdekében háttérbe tarthatók, s „nagy fontosságú kérdésekben lehetséges a pártok közreműködése anélkül, hogy elveiből bárki bármit föláldozna.”

Tisza ügyes taktikával igyekezett elkerülni a pártegység felbomlásának veszélyét; hatalma megszilárdításához nyugalmas, parlamenti harcoktól mentes politikai légkörre volt szüksége, s következetesen óvakodott attól, hogy az ingatag elvi alapon álló kormánypártot és magát elvi támadások lehetőségének tegye ki. Ragaszkodott „reálpolitikájához”, amellyel elvi és politikai ellenfeleinek támadásai élet elvette és pártjának belső ellentéteit is lefedte.

Liberális külsőségekkel, s a párt nevének választásával is igyekezett elaltatni a Deák párti liberálisok gyanakvását, politikai rendszerének kiépítésében azonban mérsékelt konzervatív irányt valósított meg, amelyet a konzervatívok igyekeztek is hangoztatni a maguk hasznára.

„Nincs semmi értelme többé a szabadelvűség hangoztatásának, s ha mégis ez történik – csakis a közvélemény félrevezetése és meghamisítása, s a kényelmes eszmezavar ápolása lehet a vezetők célja.”³³ – érvelnek nem teljesen alaptalanul, de tehetetlenségüket is érzékelve a konzervatívok, hiszen nemcsak a liberális elvek hangoztatása veszítette el nagyrészt értelmét, hanem Tiszával szemben a konzervatív elvek hangsúlyozása is egyre értelmetlenebbé vált.

A konzervatívok nem számítottak arra, hogy Tisza felvállalja, s főképpen, hogy következmények, pártja egységének veszélyeztetése nélkül felvállalhatja a mérsékelt konzervatív szerepkört, s anélkül, hogy ezt kinyilvánította volna, ebben az irányban módosítja kormányzati rendszerét.

Így az, a konzervatívok reményét felkeltő, a közvéleményben érzékelhető konzervatív irány is, amely a liberális politikai kudarckok után egy hatékony kormányzat iránti igényt fogalmazott meg, Tisza törekvéseit segítette.

Tisza első politikai intézkedései, melyet az erős kormányzat elve alapján a nemzetiségekkel szemben végrehajtott, a közvéleményben nagy népszerűséget szerzett számára: „az tűnt ki belőle, hogy erős nemzeti szellem vezérli.” – írja a konzervatív publicisztika. A nemzetiségi politikai mozgalmak és szervezkedések szigorú betiltása, s nem utolsósorban Miletics, szerb képviselő – mentelmi joga ellenére – felségsértés váddal való bebörtönzése, amellyel példát statuálni szándékozott, nagy tekintélyt szerzett Tisza kormányzatának.

A konzervatívok számításait keresztülhúzni látszott a pénzügyi helyzet lassú konszolidációja is. Széll Kálmán, Tisza fiatal pénzügyminisztere merész vállalkozással nagy számban bocsátott ki államkölcson kötvényeket, s ezzel, valamint a közvetlen és indirekt adók emelésével lassú javulás állt be az állami költségvetésben. Az eredményesebb pénzügyi gazdálkodás érdekében a kormány nagy reményeket fűzött a küszöbön álló gazdasági kiegyezéshez, s programjául tűzte ki a fogyasztási adók beszedésének módosítását a magyar államkincstár javára, valamint az osztrák bank bankjegy kibocsátási monopóliumának megszüntetését.

Hatalomra jutása után nem sokkal Tisza megkezdte saját hatalmi rendszerének kiépítését és megszilárdítását mind a külső ellenzékkel, mind pedig a volt kormánypárt esetleges túlsúlyba jutásával szemben. Kormányzati reformjai és a hatalom megszilárdításának egyéb – nem ritkán törvénytelen – eszközei is egy centralisztikus, a kormányhatalom súlyát, hatékonyságát növelő hatalmi rendszer kiépítésére irányultak.

Tisza még ellenzéki vezérként maga is fellépett a választójog szűkítésével szemben, ellenezte a virilis jog, s a magasabb vagyoni cenzus bevezetését, a kormány elnökeként azonban „nemzeti érdekből” már ennek támogatója lett. A kormánypárt „elbalközépesítése” érdekében a megyékben is igyekezett kiterjeszteni befolyását, s hatalmi pozícióit erősíteni.

Kormányra jutása évében a megüresedett 13 főispáni állásból 10-et juttatott saját híveinek és csupán 3-at korábbi Deák pártiaknak. Tisza vezette be a képviselők cserélgetését, s így többen ismeretlen vidékkel és választókkal álltak szemben, amely különösen fontosá tette számukra a kormány támogatását megválasztásukhoz. Hatalmának megszilárdításához ugyancsak hatékony egyéni módszernek bizonyult a saját hívek hivatalhoz, jövedelmező állásokhoz való juttatása, akiktől viszont elvárta, hogy politikájának feltétlen támogatói legyenek. Már az első általa irányított választás után a főispáni tisztségek több mint kétharmadát volt balközép tagok töltötték be, akiknek aztán feladatuk lett megyéjükben a kormánypárti többség további biztosítása.

Tisza szigorú irányítása alatt álló kormánypárt képviselőinek túlsúlya a parlamentben ugyancsak a kormányzat hatalmát növelte, javaslatai keresztülvitelnek nem volt jelentős számbeli ellenzéke.

Bár kevés eredménnyel, de Tisza „elvfeladó” politikáját, hatalmi-politikai módszereit bírálta és ellenjavaslatainak igyekezett hangot adni a baloldali ellenzéki Függetlenségi Párt is.

A konzervatívok a kormányzat központosító politikáját „lojális ellenzék”-ként szemléltek és következetesen tartózkodtak attól, hogy Tisza hatalmi módszereit elvileg bírálják. A választási rendszert elvi oldalról, a választójog korlátozása szempontjából bíráló baloldali ellenzékkel szemben a konzervatívok annak gyakorlatát, a növekvő korrupciót és visszaéléseket bírálták.

A konzervatívok óvatos visszavonulása tapasztalható abban a kérdésben is, amely a konzervatív program központját képezte: a közigazgatási reform kérdésében.

Tisza 1876-os közigazgatási reformja végrehajtotta a kormányzati hatalom megerősítését, ezzel a konzervatívok legitimáló érvelése alól húzta ki a talajt, s a közigazgatás technikai korszerűsítését is célzó programjuk érvelésének hatékonysága így jelentősen csökkent. A közigazgatás átszervezését Tisza azzal a deklarált céllal vitte végbe, hogy „összhangzatot” teremtsen a parlamentáris kormányzat és a vármegyei igazgatás között, a törvény azonban valójában – igen bonyolult és rejtett formában – a kormányzati hatalomnak a megyei önállósággal szembeni megerősítését szolgálta.³⁴

Mivel a megyék az abszolutizmussal szembeni ellenállás, a nemzeti függetlenség „védbástyaiként” formailag támadhatatlanok voltak, a kor ideológiájában Tisza úgy járt el, hogy látszólag meghagyta a megyei igazgatás autonómiáját, függőségüket a hatáskörök átszervezésével azonban jelentősen megszorította a kormányzat irányában.

A főispánok kormányzattól való függőségét növelte, ellenben kiterjedt hatáskört biztosított számukra a megyei apparátussal szemben, s annak minden olyan határozatát érvényteleníthette, amely a kormány érdekeit sértette.

Így a megyei végrehajtó testület átszervezése – bár látszólag a választott megyei tisztviselők túlsúlyát tükrözte – biztosította a kormányzat akaratának feltétlen végrehajtását.

Ezzel a törvénnyel Tisza egyszerre igyekezett eleget tenni az erős, hatékony kormányzat és a vármegyei önállóság elvének, saját hatalmi és a középbirtokosi nemesség érdekeinek, valamint az állam polgárosító szerepéből fakadó követelményeknek. Tiszta politikai-hatalmi

szempontból kívánt elsősorban hatékony apparátust létrehozni, a közigazgatási eljárást és technikai működését azonban nem „korszerűsítette” lényegesen.

A konzervatívok, akik programjukban a kormányzati hatalom erősítését a közigazgatási működés korszerűsítésével kapcsolták össze, bírálataikban csupán Tisza „félrendszabályaira” hivatkozhattak, s azt igyekeztek hangsúlyozni, hogy az új szervezet sem eléggé „korszerű” az ország haladási igényeinek szempontjából.³⁵

Amennyire „lojális ellenzék”-nek bizonyult a konzervatív párt Tisza hatalmi-politikai intézkedéseivel szemben, annyival inkább offenzív jelleggel lépett fel a gazdaságpolitikai kérdésekben, s egyre inkább „pressure group” szerepében visszavonulva igyekezett a nagybirtok érdekeit érvényesíteni. Annál is inkább, mivel a politikai életben a megújítás előtt álló gazdasági kiegyezéssel nagy fontosságú, a nagybirtokos arisztokrácia érdekeit közvetlenül is érintő kérdések kerültek napirendre és döntés elé.

A konzervatívok törekvéseit jelezve határozottabb, a nagybirtok kapitalizálódását hatékonyabban elősegítő gazdaságpolitikai intézkedéseket követeltek a kormányzattól, s ennek érdekében mindenekelőtt olyan vám- és kereskedelempolitikát, amely az agrártermékek kedvezőbb piaci értékesítését tenné lehetővé.

6. Újra a kormányzati pozíció közelében: az elmulasztott lehetőség.

A gazdasági kiegyezési tárgyalások felújításától a konzervatívok nem csupán gazdasági érdekeik megvalósítását várták, hanem reményt láttak a Tisza kormányzat válságba jutására is. Minthogy küszöbön álltak a kereskedelmi- és vámszövetség megnyitásának, valamint a bankügy megoldásának kérdései, Sennyey nem teljesen alaptalanul hitte azt, hogy Tisza számára elkerülhetetlenné válik a konfrontáció mind pártjával, mind az osztrákokkal szemben, amely bukását eredményezheti.

A konzervatívok úgy vélték, Tisza pártja bizalmának megnyerése érdekében túl messzire fog menni a gazdasági önállóság kérdésében, s azt közjogi térre fogja vinni, amellyel az uralkodó szembenállását váltja ki, ha pedig túlzottan engedékeny lesz, pártja ellenkezését vonja magára.

Tisza hívei és ellenzéke is – más-más indíték alapján – kíváncsian várták, miként fog korábbi programjának megfelelően kedvezőbb megállapodásokat kötni a megújuló tárgyalások során.

Mivel a miniszterelnök a kiegyezési tárgyalásokkal elsősorban a pénzügyi helyzet rendezését, az állampénztár stabilizálását kívánta elérni, a magyar kormány követeléseinek középpontjába a pénzügyi vámok és fogyasztási adóknak a magyar kincstár érdekeit jobban szolgáló elosztását, valamint a bécsi bankmonopóliumot megtörő önálló magyar bank létrehozását helyezte. Különösen fontosnak, presztízs értékűnek tekintette a bankkérdést, nem csupán gazdasági szempontból, hanem azért is mivel úgy vélte, ezzel saját korábbi elveiből is megvalósíthat valamit, s a nemzeti bank létrehozásával, pártja bizalmának visszanyerésével politikai tőkét is kovácsolhat.³⁶

Ez a törekvése annál is inkább sikert ígérőnek látszott, mivel a tárgyalások megkezdése előtt az uralkodó is úgy nyilatkozott, hogy ezt kizárólag gazdasági kérdésként tekinti, amely a szerződő felek megállapodásától függ, s azt, hogy a magyar kormány jogosítva van a bankügyekben önállóan intézkedni.

A tárgyalások megkezdésekor azonban az uralkodó megváltoztatta akaratát, s megtagadta hozzájárulását az önálló nemzeti bank létesítéséhez, mert úgy vélte, ez a birodalom két

része közötti együttműködést veszélyeztetné, s csupán a bank dualizálásába volt hajlandó belépni, azt viszont az érdekeiket féltő osztrák banktőkés körök akadályozták meg.

A kiegyezési tárgyalásokra reményekkel és bizakodással indult magyar kormány azonban ezek folyamán fokozatosan kénytelen volt engedményeket tenni az osztrák törekvéseknek, s tervezett törekvéseinek csak töredékét tudta elérni a pénzügyi vámok és indirekt adók kérdésében is. Azt remélte azonban, hogy az ebben tett engedményeket az önálló magyar bank megteremtésének keresztülvitele kárpótolja majd, s törekvéseiben a tárgyalások folyamán egyre inkább ez került előtérbe.

A konzervatívok számára Tisza kiegyezési tárgyalásainak kudarcai kedvező alkalmat nyújtottak a kormány gazdaságpolitikájának bírálatára, s egyre erősödő támadásokat indítottak a kormány kiegyezési stratégiájával szemben.

Tisza ugyan taktikai okokból „óvatosan” kívánta tájékoztatni tárgyalási „eredményeiről” a képviselőházat, mivel – nem teljesen alaptalanul – tartott ennek az ellenzékben és híveiben kiváltott hatásaitól.

A konzervatívok azonban éppen ezért sürgették a kormányzat „kimerítő” tájékoztatását, s igyekeztek elérni, hogy Tisza kénytelen legyen beismerni kudarcát.

A tárgyalások kudarcait nem lehetett sokáig eltitkolni, a magyar kormányzat induló tárgyalási pozícióinak visszaszorulása egyre nyilvánvalóbb lett, s a konzervatívok ennek alapján elemzés alá vették és élesen bírálták a kormány tárgyalási elveit és stratégiáját.

Mindenekelőtt azt állapították meg, hogy Tisza elhibázott tárgyalási pozícióból indult, amikor nem tisztán gazdasági kérdésekre, hanem a függetlenségi színezetű, s ezért az uralkodó és az osztrák fél által joggal kifogásolt önálló nemzeti bank kérdését helyezte követelése középpontjába.

A magyar kormány a magyar nemzeti bank létrehozásának követelésével a tárgyalásokat politikai színtérre vitte át, s ezzel kiszolgáltatotta magát az osztrák kormánynak, amely ezzel jogalapot nyert arra, hogy a többi kérdésben is megtagadja az engedményeket, s így a magyar kormányzat kedvezőtlen tárgyalási pozícióba került.

A gazdaságilag egyébként is kedvezőbb helyzetben levő osztrák kormány számára – érvelnek a konzervatívok – nem kellett volna még a politika fegyverét is kezébe adni, a bankkövetelésekkel, amely az uralkodó bizalmát megingatva az osztrákok „retorzióját” tette lehetővé – s ebből a helyzetből már alig remélhető kedvező pozíció elérése.

A konzervatívok szerint a bankkérdés erőltetése helyett a vámok és indirekt adók ügyében kellett volna erőteljesebb követelésekkel fellépni, amelyek „tisztán gazdasági természetű” miatt több sikert ígértek volna. A helyzetet az teszi még súlyosabbá, hogy a bankkérdésben reménylett előnyök miatt a magyar kormány feladta az utóbbiak iránti követelését, s most mindenben a sikertelenség állapotában van.

A konzervatívok legerőteljesebb támadása a kormány által követett gazdaságpolitikával szemben, a vámpolitika kérdésében nyilvánult meg. Az osztrákok saját iparuk fejlesztése érdekében a szabadkereskedelmi politikáról egyre inkább áttértek a védvamos rendszerre, s minthogy a birodalom egységes vámterületet képezett, ez a törekvés megdrágította a nyugat-európai árucikkek behozatalát, s különösen megnehezítette a magyar agrártermékek kivitelét, amely alapvetően hátrányosan érintette a nagybirtokosság piaci érdekeit.

A konzervatívok ezért azt sürgették, s igyekeztek befolyásukat érvényesíteni, hogy a magyar kormányzat vigye keresztül a szabadkereskedelmi politika fenntartását, mivel – érvelésük szerint – egyedül ilyen vámpolitika mellett óvhatók meg Magyarország gazdasági érdekei.

A védővám politika – állításuk szerint – az osztrák ipari körök érdeke, amely többszörös hátránnyal sújtja a magyar gazdaságot, ezért a magyar kormánynak ennek megszüntetése első feladata.

„Nemcsak, hogy hazánk kivitele semmiféle garantiában nem részesül kifelé, hanem meg van nyitva ellenünk a retorsiók zsílipje... Szabadkereskedelmi vámpolitika mellett lehet józanul védeni a közös vámterületet, s nyomos okokat lehet felhozni mellette, védvámpolitika mellett azonban a közös vámterület abszurdum.” – summázzák érvelésüket.³⁷

A kiegyezési tárgyalások sikertelensége, a magyar kormány sorozatos engedményekre kényszerülése megbontották a Szabadelvű Párt egységét, s erősen megingatták Tisza pozícióit.

1876. májusában mintegy hetvenen kiléptek a pártból azok közül, akik úgy vélték, Tisza túl nagy engedményeket tett az osztrákok javára, ígéreteivel szemben, melynek alapján hívei azt remélték, hogy megvalósít valamit korábbi elveiből.

Nem sokkal később – mivel Tisza engedményeit elfogadhatatlannak tartotta – lemondott Simonyi Lajos a kormány földművelésügyi, ipar és kereskedelmi minisztere, s a kilépőkkel megalakította a Független Szabadelvű Pártot.

A közvéleményben elsősorban a nemzeti bank megteremtésének kudarca keltett csalódást, s az elégedetlenség egyre nőtt a kormánnyal szemben.

A tárgyalások sikertelenségét és a közvélemény elégedetlenségét tapasztalva a konzervatívok egyre hangosabban érveltek a kormány válságával, a nemzet bizalmának elvesztésével.

„Ha a kiegyezési tárgyalások során a képviselőház valamely engedményt elfogadni kénytelen lesz, meg kell vizsgálni, hogy a kormány, amely ily kényszerhelyzetet előállított, méltó-e a bizalomra.”³⁸ – igyekezett kiélezni a helyzetet a konzervatív publicisztika, s láthatóan reményeket fűzve a kormányzat bukásához.

Tisza azonban, hogy a bukást elkerülje, hívei bizalmát visszaszerezze, s nem utolsósorban, hogy az uralkodót engedékenyebb magatartásra bírja, lemondott a kormányról, s egyetlen „kormányképes” esélyesként felléphető ellenfelét, Sennyeyt javasolta miniszterelnökségre, nyilvánvalóan számítva azonban arra, hogy a „kész helyzetben” a konzervatív vezér nem fogadja el a kormányra lépést.

Az uralkodó Tisza lemondását követően 1877. február elején magához kérte Sennyeyt és felkérte a kabinetalakításra. Bár a konzervatív párt tagjai reményeket fűztek a kormányra jutáshoz, Sennyey azonban átlátva helyzetének kilátástalanságát, nem fogadta el a megbízást, s képviselőházi beszédében nem kevés élel hangsúlyozva jelentette ki, hogy ha csak arról van szó, hogy a már majdnem befejezett tárgyalások eredményre vezessenek, arra egyedül Tiszta Kálmán hivatott.

Ezzel a lépéssel úgy látszott a jobboldali ellenzék végleg elvesztette a kormányra kerülés lehetőségét, Sennyey számára azonban egy nem kevésbé jelentős erkölcsi fölényt és tekintélyt szerzett a közvélemény előtt, Tiszával szemben.

A függetlenségi elvű Madarász József nem kis elismeréssel említi Sennyey magatartását, akinek „erkölcsi fölénye magasan mutatkozott” a balközép vezére fölött.³⁹

Falk Miksa liberális deákpárti politikus szintén rokonszenvvel és méltánnyal említi Sennyey magatartását és „józan belátását.”

„Tudta, hogy amit Tisza Kálmán a törvényhozás másik tényezője és a monarchia másik állama részéről el nem érhetett, azt ő (t.i. Sennyey) nem fogja kivívhatni, hanem a bankkérdésre nézve neki is el kellene fogadnia azt, amit Tisza visszautasított. Akkor pedig az egész ország azt mondta volna, íme ez a pecsovics Sennyey elfogadja azokat a feltételeket, amelyeket Tisza az országra nézve oly hátrányosnak tartott, hogy inkább állását áldozta fel, mintsem a feltételekre ráállott volna.

Az egész ország felindult volna az amúgy sem igen népszerű Sennyey ellen és aligha lett volna képes az ilyen alapon létrejött bankkiegyezésre megnyerni a parlament többségének helyeslését. Sennyey népszerűsége újabb csorbát szenvedett és néhány izgalmas hét után a dolgok lényegében ott állottak volna, hol azelőtt.

Sennyey tehát teljesen bona fide mondta, miszerint arról, hogy a bankkérdésre nézve kényszerhelyzetben vagyunk és ha hazánkat komoly válságnak kitenni nem akarjuk, e téren engednünk kell, hogy erről csakis Tisza Kálmán képes az ország közvéleményét meggyőzni és ha valaki, így ő az akinek el fogják ezt hinni és egyedül ő képes a parlament többségét ezen kénytelenséggel megbarátkoztatni.”⁹⁴

Sennyey párthívei jóhiszeműsége és törekvése ellenére – világosan látta, hogy a helyzet bármennyire is annak látszik, nem kedvező a konzervatívok kormányra lépésére, hiszen Tisza lemondásával nem egy bukott kormányfővel és kormánnyal, hanem „nemzeti hősként” lemondó miniszterelnökkel szemben léphetett volna fel a konzervatív politika. Ez igen kevés esélyt adhatott volna a konzervatív kormányzat tartósságára, s ráadásul „dicstelenül kellett volna lelépni” – mint ezt Sennyey párthívei előtt megfogalmazta.⁴⁰

Sennyey, mint kifejtette, a tárgyalások folytatását csak ezeknek újrakezdése esetén vállalta volna, ez pedig az osztrák kabinet lemondását is feltételezte, amelyet azonban az uralkodó – aki mielőbb tető alá akarta hozni a megállapodásokat – ellenzett. Sennyeynek kifejezte határozott kívánságát a tárgyalások folytatására, mivel ezek elhúzódása – mint indokolta – a belső bizonytalanság látszatát keltve a birodalom külső pozícióit is veszélyeztetik.

Sennyey a nemzet és saját párthívei előtt erre hivatkozva, a birodalom és az uralkodó iránti lojalitással igyekezett igazolni a kormányra lépés visszautasítását azzal érvelve, hogy az uralkodó kívánsága és a birodalom érdeke és pozícióinak megőrzése követeli meg a tárgyalások mielőbbi befejezését.⁴¹

Néhány napos kormányválság és a konzervatívokkal való tárgyalás eredménytelensége után az uralkodó visszahívta Tiszát, s az osztrák fél részéről is most már némileg engedékenyebb hangnemben folytatódtek a tárgyalások.

Tisza pozíciói újbóli kormányra lépésével felfelé és lefelé is erősödtek: az uralkodónak és az osztrák kormánykörökben meggyőződéssé vált, hogy Tisza az egyetlen politikai személyiség, akivel az egyezkedés lehetséges, párthívei körében pedig „hazafisága” bizonyítékával helyreállt megfoghatkozott tekintélye, a konzervatívokat pedig végképp jelentéktelenségre kárhoztatta a politikai színtéren.

A kormány élén ismét Tisza Kálmánnal folytatódó osztrák-magyar kiegyezési tárgyalások, már ha csekély mértékben is, de a megegyezés, s a magyar követelések kedvezőbb érvényesítése reményét keltették.

Az egyezkedés során Tiszának azt sikerült elérnie, hogy az önálló magyar bank létrehozása helyett a közös bankot a részleges paritás alapján szervezzék. Ez azonban töredéke volt az eredeti célkitűzéseknek, s nem jelentett sem arányos hitellehetőséget, sem a két bankintézet valódi egyenlőségét.

A vámok és indirekt adók mértékének és beszédési módjának kérdésében a megállapodások arra jutottak, hogy kisebb mértékben emelték a pénzügyi vámokat, a fogyasztási adók beszédésében azonban továbbra is a termelő ország javára szedték be, bár ebben Magyarország kisebb kompenzációt kapott.

A konzervatívok által követelt szabadkereskedelmi politikára való visszatérést azonban nem valósították meg, sőt növelték a textilvámokat, s ennek fejében a magyar mezőgazdasági áruk védelmére gabona-, liszt- és állatvámokat vezettek be.

A megállapodások „eredményeit” a konzervatívok élesen bírálták, elsősorban a védővamos engedmények és a mezőgazdasági áruk vámvédelme miatt, amely – érvelésük szerint – a nagybirtok agrártermékeinek kedvezőtlen értékesítési feltételeket teremtett.

A kormányra kerülés elmulasztása után a konzervatív párt egyre inkább elveszítette korábban sem túl jelentős politikai szerepét. Sennyey híveinek csalódottsága egyre inkább felszínre hozták a párton belüli ellentéteket, s érzékelhetőbbé váltak a párt bomlásának tünetei, amelyet nem kevésbé elősegített a pártvezér gyakori betegsége is.

A jobboldali ellenzék „lassú kimúlása” a gazdasági kiegyezés parlamenti elfogadtatásának idején gyorsult fel. A párton belül is egyre jelentősebb befolyást szerzett, fiatalabb Apponyi Albert vette át a vezetést, s 1878 áprilisában a balközépből kilépett képviselőkkel, valamint a Simonyi vezette Független Szabadelvű Párttal egyesülve megalakították, az elvi különbségek miatt „habarékpárt”-nak elnevezett Egyesült Ellenzéket, amelynek vezetője Apponyi lett.⁴²

Sennyey egészségi állapotára hivatkozva, de valójában elvi okok miatt is, nem lépett be a pártcsoporthozulásba és visszavonult a nyilvános politikai élettől.

Jegyzetek

1. **Kecskeméthy** Aurél naplója 1851.1878. Bp.1909 . 228 o.
2. u. o. 262
3. Magyar Politika 1873. 54. sz.
4. Magyar Politika 1873. 135. sz.
5. Magyar Politika 1873. 230. sz.
6. Magyar Politika 1873. 232. sz.
7. Magyar Politika 1874. 294. sz.
8. V. ö. **M. Kondor** Viktória: az 1875-ös pártfúzió Bp. 1959.
9. Magyar Politika 1874. 292. sz.
10. Magyar Politika 1873. 297. sz.
11. Magyar Politika 1873. 232. sz.
12. Magyar Politika 1873. 235. sz.
13. V. ö. **M. Kondor** Viktória i. m.
14. Magyar Politika 1873. 276. sz.
15. Magyar Politika 1873. 241. sz.
16. Magyar Politika 1873. 265. sz.
17. Magyar Politika 1873. 234. sz.
- 18 Magyar Politika 1874. 227. sz.
19. Magyar Politika 1873. 282 sz.
20. Magyar Politika 1874. 227. sz.
21. Magyar Politika 1875. 4.sz.
22. Képviselőházi Napló 1875. jan. 29-ei ülés
23. **Kecskeméthy** Aurél naplója 286.
24. id. **M. Kondor** Viktória i. m. 135.
25. id. u. o. 136.
26. Kecskeméthy Aurél naplója 276.
27. u. o. 289.
28. id. M. Kondor Viktória i. m. 139.
29. id. u.o. 139.
30. Kecskeméthy Aurél naplója 284.
31. A források a párt létszámára vonatkozóan pontatlanok. Beksics Gusztáv (dualizmus Bp. 1892.) pl.: 30 főt említ, mások 32-38-at. Ez valószínűleg összefügg azzal, hogy a konzervatív pártnak többször változott a létszáma.
32. Magyar Politika 1875. 52. sz.
33. Magyar Politika 1875. 122. sz.
34. Magyar Politika 1875. febr. 16.
35. Magyar Politika 1875. 53. sz.
- 36 V. ö. **Sarlós** Béla: Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében Bp. 1976., **Nagy** Endre: Állami beavatkozás és önkormányzat Magyarországon 1867-1919. Kézirat 1978.
37. A gazdasági kiegyezési tárgyalások menetéről és a magyar kormány álláspontjáról v. ö., Magyarország története 1848-1890. II. köt. Bp. 1979. 1170-1180
38. Kelet Népe 1877. 308. sz.
39. Kelet Népe 1877. 21. sz.
40. V. ö. **Madarász** József emlékiratai 474-475.
41. **Falk** Miksa: Kor és jellemrajzok Bp. 1902. 310-311.
42. V. ö. **Halász** Imre i. m.
Falk Miksa i. m.